

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

Pika Založnik

Mentorica: docentka dr. Tanja Oblak

CIVILNA NEPOKORŠČINA IN INTERNET

Diplomsko delo

Ljubljana, 2006

Hvala vsem potrpežljivim poslušalcem!

KAZALO:

1. UVOD	5
2. UVODNA OPREDELITEV POJMA	9
3. RAZVOJ TEORIJ CIVILNE NEPOKORŠČINE	14
3.1. HENRY DAVID THOREAU	14
3.2. MOHANDAS GANDHI	15
3.3. MARTIN LUTHER KING ML.	16
3.4. HANNAH ARENDT	18
3.5. JÜRGEN HABERMAS	19
3.6. JOHN RAWLS	21
4. JOHN RAWLS IN TEORIJA PRAVIČNOSTI	23
4.1. TEORIJA PRAVIČNOSTI	24
4.2. NAČELA PRAVIČNOSTI	24
4.3. IZHODIŠČNI POLOŽAJ	26
4.4. POGOJI ZA NAČELA PRAVIČNOSTI	27
4.5. IZBOR NAČEL PRAVIČNOSTI	28
4.6. IDEALNA IN NEIDEALNA TEORIJA	31
4.6.1. DOLŽNOST PRAVIČNOSTI	32
5. CIVILNA NEPOKORŠČINA	35
5.1. RAWLSOVA DEFINICIJA CIVILNE NEPOKORŠČINE	35
5.2. MINIMALNI ELEMENTI ZA CIVILNO NEPOKORŠČINO	38
5.2.1. AKTER IN NASLOVNIK	38
5.2.2. JAVNOST CIVILNE NEPOKORŠČINE	39
5.2.3. VRSTE NEPRAVIČNOSTI	39
5.2.4. (NE)NASILNOST CIVILNE NEPOKORŠČINE	42
5.2.5. PRAVNE POSLEDICE CIVILNE NEPOKORŠČINE	43
5.3. DEFINICIJA CIVILNE NEPOKORŠČINE	43

6. CIVILNA NEPOKORŠČINA IN INTERNET	46
6.1. STRUKTURNE SPREMEMBE – K MEDIATIZIRANI IN VIRTUALNI JAVNI SFERI	46
6.2. AKTIVISTI V MEDIATIZIRANI IN VIRTUALNI JAVNI SFERI	49
6.3. INTERNET KOT MEDIJ ZA CIVILNO NEPOKORŠČINO	52
6.3.1. Primer: Mednarodna trgovina z orožjem	53
6.4. INTERNET KOT PROSTOR ZA CIVILNO NEPOKORŠČINO	55
6.4.1. RAZOBLIČENJE SPLETNIH MEST	57
6.4.1.1. Primer: Razobličenje spletnega mesta mestne občine Los Angeles	59
6.4.2. ZAVRNITEV STORITEV	60
6.4.2.1. Primer: Toywar	62
6.4.3. NEUVRŠČENI PRIMERI	63
6.5. POMEN INTERNETA ZA CIVILNO NEPOKORŠČINO	64
6.6. POMEN CIVILNE NEPOKORŠČINE ZA INTERNET	65
7. ZAKLJUČEK	69
8. LITERATURA	72
PRILOGA	80

1. UVOD

Civilna nepokorščina je relativno neznan pojem. Po eni strani je bila v zadnjih desetletjih prezrta, ker se to dejanje preprosto ni pogosto zgodilo, po drugi pa ker je kot pojav značilna bolj za angloameriški svet. Kakor je praksi v 60-ih in 70-ih letih prejšnjega stoletja in iz nje izhajajoči refleksiji sledila eksplozija teoretičnih prispevkov na večih področjih, tako je kasneje na žalost s prakso vred izgubila tudi teoretična refleksija. Pomen civilne nepokorščine v demokraciji pa se ni spremenil, saj še vedno predstavlja (nezakonito) vzpostavitev kanalov vplivanja med državljani in oblastjo, kadar so druge poti prekinjene. Kot taka predstavlja sistemski popravek (sodobne) demokracije – popravlja napake, ki izvirajo iz načela večinskega odločanja, saj v nasprotju z njim predstavlja moč prepričanja in ne zgolj številčnosti, in popravlja pomanjkljivosti javne sfere, ki ji vlada logika delovanja množičnih medijev. Pomen civilne nepokorščine torej leži v osrčju politične filozofije, natančneje v osrčju teorij demokracije, in tako tudi v komunikoloških vedah.

V diplomskem delu želimo priti do razumevanja pojma civilne nepokorščine na internetu, raziskati njene različne pojavne oblike in njihov pomen za sam internet. Sam pojem v zadnjih desetletjih ni bil deležen pozornosti; po »zlati dobi« teorije in prakse je vladalo zatišje, razprava pa se je iz znanstvenega diskurza premaknila v medijskega. V zadnjem desetletju pa smo lahko opazili ponovno, vendar še vedno relativno redko, obravnavo civilne nepokorščine, in sicer tako imenovane *elektronske civilne nepokorščine* (le) na osnovi razumevanja, ki ga je v delu »Electronic Civil Disobedience« predstavila skupina Critical Art Ensemble.

Za celovito razumevanje civilne nepokorščine na internetu je potrebno najprej razviti minimalno definicijo tega pojma, ki bi razreševala taksonomična vprašanja, torej določiti minimalne pogoje, ki jih dejanje civilne nepokorščine mora izpolniti, da ga kot takega lahko razumemo. Kot osnovo za njo bomo vzeli definicijo, ki jo je podal John Rawls, saj predstavlja pomemben prispevek k razumevanju tega pojma v politični filozofiji in je tudi, v nasprotju z razumevanji Arendtove in Habermasa, v »zlati dobi« predstavljala osnovo za mnoge druge teoretične prispevke.

Rawlsovo definicijo bomo bolj natančno obravnavali v okviru njegove zgodnje teorije pravičnosti, ki jo je predstavil v delu »Theory of Justice«, izdanem leta 1971. Celovita obravnava tega teoretičnega okvira je še posebej pomembna ob dejstvu, da je

bil v času po objavi deležen precejšnje kritike, njegovo razumevanje civilne nepokorščine pa je bilo (pre)pogosto obravnavano izolirano od tega okvira. Pri tem moramo dodati, da se bomo pri obravnavi Rawlsove teorije osredotočili le na njegovo zgodnje delo, saj kasneje civilne nepokorščine ni omenjal. Ta omejitev je pomembna, saj njegova kasnejša teorija pravičnosti, predstavljena predvsem v delu »Political Liberalism«, izdanem leta 1993, predstavlja precejšen premik v njegovi misli. Tako bi bilo na njeni podlagi potrebno definicijo ne le prilagoditi in jo izpeljati, ampak jo popolnoma na novo skonstruirati.

Določitev nove definicije civilne nepokorščine je potrebna tudi v luči strukturnih sprememb javnosti, predvsem razvoja množičnih medijev in novih informacijskih tehnologij. Prišlo je do refevdalizacije javne sfere, kot je spremembe na tem področju poimenoval Habermas, kar pomeni, da javna sfera (zopet) služi reprezentaciji oblasti. V tem kontekstu je civilna nepokorščina še posebej pomembna, saj predstavlja moment nemoči nove javne sfere, nekakšno vrzel v sistemu, skozi katero javnost lahko preglasi oblast.

Ta vidik civilne nepokorščine je še posebej pomemben na internetu. V zgodnjem obdobju razvoja interneta je na njem namreč prevladovalo komuniciranje, ki je dopolnjevalo ali popravljalo mediatizirano javno sfero v realnem svetu. V tem času lahko opazimo pojav precej optimističnih razmišljanj o vlogi interneta za revitalizacijo javne sfere. Z razvojem svetovnega spleta in posledično popularizacijo pa se je v virtualni svet preslikalo stanje v realnem svetu. Tudi internet je postal javni prostor (predvsem) reprezentacij.

Slika pa še zdaleč ni tako negativna kot v realnem svetu, saj na internetu še vedno poteka boj za dominacijo tega javnega prostora. Internet namreč ima potencial za razvoj prave, nemediatizirane javne sfere ob boku reprezentacij, vprašanje pa je, v kolikšni meri te potenciale dejansko izkoriščamo in uresničujemo. Civilna nepokorščina bi lahko bila način obuditve teh potencialov, če ne direktno, pa vsaj z ozaveščanjem uporabnikov interneta o možnostih, ki jih ponuja.

S pričujočim diplomskim delom želimo predvsem odgovoriti na vprašanje, ali je na internetu civilna nepokorščina v klasičnem pomenu tega pojma mogoča in če je, kakšen pomen ima za internet kot javni prostor. Iz zgornjega delovnega vprašanja je razvidna še ena omejitev tega dela, in sicer da smo se pri obravnavi civilne nepokorščine osredotočili (le) na modernistično razumevanje tega pojava, pri čemer se

poraja vprašanje, ki se ga v tem delu nismo lotili, in sicer ali je postmodernistično razumevanje civilne nepokorščine sploh mogoče.

Uvodu sledi pet poglavij, ki sledijo razvoju definicije civilne nepokorščine na internetu. Najprej bomo v naslednjem poglavju (2. poglavju) postavili okvir za razumevanje tega pojma, ki izhaja iz samega poimenovanja *civilna nepokorščina*. V njem bomo tako definirali pomen pojma *nepokorščina* in pomenske razsežnosti *civilnega*.

Sledi poglavje (3. poglavje), v katerem bomo predstavili najpomembnejše mejnike v teoriji civilne nepokorščine. Kot začetnike misli bomo predstavili tri »klasike« civilne nepokorščine, in sicer Henryja Davida Thoreauja, Mohandasa Gandhija in Martina Luthra Kinga Ml., ki so po eni strani s svojimi dejanji in razmišljanji pomembno vplivali na razvoj teorije, po drugi strani pa predstavljajo osnovo za mnoge tihe predpostavke v njej. Nadalje bomo predstavili tri pomembne teoretike, ki so razumevanje civilne nepokorščine predstavili iz pravne v politično filozofijo. To so Hannah Arendt, Jürgen Habermas in John Rawls.

Rawlsovi teoriji pa je namenjeno naslednje poglavje (4. poglavje). Ta predstavitev nikakor ne bo izčrpna in se nanaša le na njegovo pomembno delo »Theory of Justice«, posebno pozornost pa bomo namenili tistim elementom njegove teorije, ki se nanašajo na razumevanje civilne nepokorščine. Osredotočili se bomo predvsem na izbor načel pravičnosti v izhodiščnem položaju in na razliko med Rawlsovo idealno in neidealno teorijo. Omejen bo tudi obseg kritik njegove teorije, ki jih bomo ob tem predstavljali, in sicer na (bolj) splošne kritike in na kritike predstavljenih elementov teorije.

Del Rawlsove teorije pravičnosti, ki predstavlja njegovo razumevanje civilne nepokorščine, bomo predstavili v začetku 5. poglavja. Nadalje bomo pozornost namenili iskanju minimalne definicije civilne nepokorščine, in sicer z obravnavo posamičnih elementov Rawlsove definicije. Tako bomo obravnavali akterja in naslovnika civilne nepokorščine, javnost in (ne)nasilnost dejanja, vrste nepravilnosti, ki se jim akter s civilno nepokorščino zoperstavlja, in pravne posledice dejanja. Na koncu tega poglavja bomo na podlagi razmisleka o posameznih elementih Rawlsove definicije sestavili minimalno definicijo civilne nepokorščine, ki bo podlaga za razmislek o civilni nepokorščini in internetu v naslednjem poglavju.

V tem (6. poglavju) bomo predstavili strukturne spremembe javne sfere, ki jih je povzročil razvoj množičnih medijev ter nato razvoj in popularizacija interneta. Za razumevanje pomena civilne nepokorščine na internetu se bomo nadalje osredotočili na težave, ki jih imajo aktivisti na splošno v javni sferi, in na možnosti, ki jim jih odpira internet. V okviru tega bomo predstavili civilno nepokorščino, pri kateri internet igra predvsem vlogo medija. Naslednji del bo namenjen civilni nepokorščini, pri kateri razumemo internet kot prostor. Pri tem bomo predstavili nujne spremembe pri razumevanju elementov nove definicije civilne nepokorščine za apliciranje tega pojma na internet. Sledila bo predstavitev dveh tipov civilne nepokorščine na internetu (razobličenje spletnih mest in zavrnitev storitev) in mejnih primerov, ki v to klasifikacijo ne spadajo. Zaključili bomo z razmislekom o pomenu interneta za civilno nepokorščino in pomenu civilne nepokorščine za internet.

Poleg že omenjenih omejitev tega diplomskega dela moramo na koncu še poudariti, da je vsako delo, ki obravnava internet, omejeno v luči hitrega razvoja tega medija in prostora ter tudi njegovega obsega. Tako bomo kot pojavne oblike civilne nepokorščine obravnavali le že realizirane in znane primere, pri obravnavi pomena civilne nepokorščine za internet pa se odzivamo na sedanje stanje tega virtualnega sveta, saj je o razvoju na tem področju nemogoče resno domnevati.

2. UVODNA OPREDELITEV POJMA

Civilna nepokorščina («civil disobedience») je pojem, ki ima nešteto definicij. Njihov skupni imenovalac izhaja iz samega poimenovanja pojma in potrebe bo razlikovanju civilne nepokorščine od drugih oblik nepokorščine.

Pojem *nepokorščina* zajema vsa dejanja, pri katerih se kršijo norme. Te so običajno pravne narave, v vsakem primeru pa so avtoritativne, torej terjajo pokorščino in za kršenje je pričakovana kazen. Dejanje je torej nezakonito ali vsaj razumljeno kot tako. (Bay 1971: 76)

Za razlikovanje od drugih oblik nepokorščine moramo pojem najprej kvalificirati s pomenom *civilnega*. Bay (1971: 77) našteva pet možnih pomenov civilnega:

- »1. Lahko se nanaša na prepoznavanje splošnih državljskih obveznosti in s tem na legitimnost obstoječega pravnega reda kot celote; napore, da bi nasprotovanje omejili na določeno pravno klavzulo ali politiko in/ali izogibanje nasilju, se lahko (ni pa nujno) razume kot potrditev osnovnih državljskih dolžnosti.
2. 'Civilno' se lahko nanaša na nasprotje 'vojaškemu' v širšem pomenu besede. Običajni poudarek na nenasilnosti [civilne nepokorščine] lahko zaznamuje (a) prepoznavanje monopola države nad legitimno uporabo fizičnega nasilja ali (b) nasprotovanje fizičnemu nasilju kot nelegitimnem ali nemoralnem v vsakem primeru, ne glede na namen.
3. 'Civilno' se lahko nanaša na nasprotje 'necivilnemu' ali 'neciviliziranemu'; dejanje nepokorščine lahko poskuša utelešati ideale državljanstva ali moralnosti z željo, da bi nasprotnike in/ali opazovalce navdihnilo k bolj civiliziranemu delovanju ali k delovanju v skladu z ideali, ki so navdihnili samo dejanje civilne nepokorščine.
4. 'Civilno' se lahko nanaša na javno kot nasprotje zasebnemu: kot državljeni delujemo javno.¹ Dejanje civilne nepokorščine ne poskuša utrditi nekega načela le v zasebnem, ampak izzvati javno pozornost k dejstvu, da naj bi bilo načelo

¹ Bay v originalu uporabi izraz »in public«. Zaradi drugih implikacij slovenskega izraza »v javnosti« smo uporabili (sicer večpomenski) izraz »javno«.

moralnega pomena kršeno z zakonom ali politiko, potrjenim s strani javne oblasti.

5. 'Civilno' lahko namiguje, da je namen pokorščine institucionalizirati spremembe v političnem sistemu, ki ne zadevajo le svoboščin posameznika ali skupine, ampak svoboščine vseh državljanov. [...] Stopnja zavedanja širših implikacij nepokorščine na vsak način ni primerna za pojmovno razmejitev in zdi se praktično, da se v pojem civilne nepokorščine vključi tudi dejanja nepokorščine, ki so zelo parohialno motivirana.«

Pri tem moramo omeniti nekaj razlogov za uporabo poimenovanja »civilna nepokorščina« v nasprotju z drugimi pojavnimi oblikami poimenovanja tega dejanja v slovenskem jeziku. Nekateri slovenski avtorji (npr. Cerar 1993: 3) uporabljajo izraz »neposlušnost«. Razlog za izbor izraza »nepokorščina« leži v pojmovni razliki z angleško besedo »disobedience«, ki sama po sebi namiguje na aktivnost samega dejanja. »Nepokorščina« kot nasprotje pokorščine pa tega ne vključuje samoumevno, neposlušnost pa nosi še malce bolj pasivno konotacijo.

Zagata se pojavi tudi pri prevajanju angleškega izraza »civil«, saj avtorji uporabljajo izraza »civilen« in »državljski« kot sinonima, nekateri se raje odločijo za slednjega, neoznačenega. Zgoraj navedeni pomeni se v velikem delu prekrivajo s pomenom izraza »državljski«, vendar smo se odločili za prvega, saj nosi dodatne konotacije, npr. bolj aktiven značaj, povezovanje z besedno zvezo »civilna družba«.

Ključna razlika med civilno in drugimi oblikami nepokorščine je v četrtem pomen civilnega po Bayu, torej civilno kot javno, nasprotno zasebnemu. Pojem javnosti ima v povezavi z dihotomijo javno-zasebno tri pomenske razsežnosti: (a) javno v pomenu splošnega ali posebej državnega pomena, (b) javno kot obče vidno in/ali dostopno in (c) javno kot specifična narava delovanja, pri katerem posledice niso omejene na posameznike, ki v njem neposredno sodelujejo. (Splichal 1997: 32, 33, 35)

Oblike nepokorščine najprej klasificiramo glede na prvo pomensko razsežnost, in sicer na kriminal ali zasebno motivirane oblike nepokorščine ter na politično in moralno motivirane oblike nepokorščine. Slednje oblike nepokorščine so tradicionalno razvrščene v tri kategorije: *revolucionarna nepokorščina*, *civilna nepokorščina* in *ugovor vesti*. (Raz 1997: 263)²

² Raz pri klasifikaciji dodaja, da ne vključuje vseh možnih oblik politično motivirane nepokorščine in da same kategorije niso jasno razmejene (1997: 263).

Ponovno so za razlikovanje med njimi pomembne pomenske razsežnosti javnega, tokrat drugi dve, in sicer za razlikovanje ugovora vesti od drugih dveh kategorij. Ugovor vesti je kršitev prava s strani posameznika, ki meni, da mu je ravnanje v skladu z določeno pravno normo moralno nesprejemljivo (Raz 1997: 263). To dejanje ni javno v tretji pomenski razsežnosti, saj je namen ugovora vesti v nasprotju z revolucionarno in civilno nepokorščino le izvzetje posameznika, ne pa kritika ali sprememba sporne pravne norme. Praviloma tudi ni javno kot obče vidno oziroma v nasprotju z drugima dvema kategorijama ni potrebno, da je javno v tem pomenu.

Nepokorščina, ki je civilna v tem (četrtem) pomenu besede, je oblika nezakonitega političnega protesta, torej »metoda, ki jo posamezniki ali skupine uporabljajo znotraj političnega sistema za izražanje nezadovoljstva s statusom quo« (Chong 2001: 11693). V kategorijo političnega protesta spadajo tudi metode, ki so zakonite, in sicer volitve, pisanje pisem, prispevanje denarja političnim kampanjam, sodelovanje v interesnih skupinah in strankah, demonstracije, stavke, bojkoti, itd. (Chong 2001: 11693).

Razumevanje civilnega zgolj kot javnega pa ne razlikuje med različnimi intenzitetami nepokorščine kot oblike nezakonitega političnega protesta, torej med revolucionarno in civilno nepokorščino. Revolucionarna nepokorščina je politično motivirana kršitev prava, katere cilj je spremeniti ali neposredno prispevati k spremembi oblasti oziroma ustavne ureditve (političnega sistema) (Raz 1997: 263). Razmejitev med njima izhaja iz prvega pomena civilnega po Bayu, torej se nanaša na prepoznavanje splošnih državljanskih obveznosti. Razmejitev med njima sicer ni vedno jasna, na primer v primeru daljših kampanj civilne nepokorščine v namene dolgoročno spremeniti sistem v celoti.³ V primeru civilne nepokorščine posameznik krši pravo, ker se ne strinja s posamezno pravno normo ali politiko, revolucionarna pa izhaja iz nasprotovanja sistemu v celoti in torej ni civilna.

Definicija civilne nepokorščine mora torej obsegati vsaj dva pomena civilnega, da jo je mogoče razlikovati od preostalih oblik nepokorščine. Preostali pomeni civilnega niso v tem pogledu nujno vključeni v definicijo, lahko so celo sporni. Predstavljajo omejitve tovrstnega delovanja, ki so moralnega značaja. Drugi pomen civilnega, torej civilno kot nasprotje vojaškemu, se mnogokrat razume kot nujnost nenasilnosti dejanja. Tretji pomen, torej civilno kot nasprotje neciviliziranemu, sicer poudarja prepričevalni

³ Tipični primer so kampanje Mohandasa Gandhija v Indiji.

značaj civilne nepokorščine, vendar tudi vnaša moralno komponento. Peti, zadnji pomen pa ta dejanja omejuje na tista, katerih implikacije zadevajo vse državljane in ne le posameznike ali skupine.

Osnovna definicija, ki jo želimo izluščiti, naj bi označevala določeno obliko političnega protesta in se ne omejuje le na legitimne oblike. Definicija potemtakem ne sme vsebovati moralnih komponent, mora biti tako vrednostno nevtralna, kot je to v družboslovju mogoče.

V primerjavi z mnogimi definicijami v strokovni literaturi je taka definicija zelo odprta, zajema mnogo več oblik nepokorščine, ki so drugače mejne ali sporne. Vendar pri tem ne smemo pozabiti, da je strokovna literatura s tega področja večinoma iz poznih 60-ih in zgodnjih 70-ih letih, ko so se avtorji odzivali na kritike gibanj v Združenih državah Amerike za državljanske pravice črncev in na proteste zoper vietnamsko vojno, in tudi kasneje v 80-ih letih; npr. Habermasov odziv leta 1983 na kritike protijedrskih protestov v Nemčiji. Večina literature je torej skušala upravičevati, na nek način legitimirati te nezakonite politične proteste.

Za namen upravičevanja civilne nepokorščine so avtorji poskušali oblikovati doktrino »dovoljenih« oblik takšnega protesta. Pri tem so ustvarili širok nabor pogojev, ki jih mora ta izpolnjevati. Tako pravijo, da mora upravičena civilna nepokorščina biti nenasilno dejanje, uporabljeno v skrajnem primeru (izčrpana vsa zakonita sredstva), ne sme izsiljevati ali ustrahovati in akterji morajo biti pripravljeni sprejeti pravne posledice dejanja, če naštejemo le nekatere (Bay 1971, Bedau 1991, Martin 1970).

Glede na zgoraj omenjeno, bomo poizkusili izluščiti osnovno »minimalno« definicijo civilne nepokorščine, torej minimalne pogoje, ki bodo razrešili taksonomična vprašanja. Njihova določitev je pomembna in tudi nujna v luči nanašanja tega pojma na internet. Moralne komponente definicij so služile upravičevanju tovrstnega političnega protesta, kar pa je vezano na specifičen družbeni kontekst. Pri tem pa ne smemo pozabiti, da je najpomembnejša literatura na to temo bila napisana pred 30 ali več leti.

V naslednjem poglavju bomo predstavili tri »klasike« civilne nepokorščine, katerih dejanja so vplivala na nadaljnji razvoj teorij civilne nepokorščine – to so Henry David Thoreau, Mohandas Gandhi in Martin Luther King Ml. Nadalje bomo predstavili tri avtorje, ki so pomembni za razumevanje pojma civilne nepokorščine – to so Hannah Arendt in Jürgen Habermas ter v četrtem poglavju John Rawls. Poleg njih bi lahko predstavili še množico avtorjev s področja pravne filozofije, vendar se ti ukvarjajo

predvsem z (ne)upravičevanjem civilne nepokorščine kot pravice, kar je pa izven obsega tega dela.

3. RAZVOJ TEORIJ CIVILNE NEPOKORŠINE

Pred pojavom pojma civilne nepokorščine lahko govorimo o določenih nastavkih zanj v primeru pravice do upora, ki izhaja iz tradicije naravnega prava, še posebej v in po obdobju razsvetljenstva v 17. in 18. stoletju, in znotraj tega iz teorije družbene pogodbe, katere utemeljitelja sta bila John Locke in Jean Jacques Rousseau. Pravica do upora je torej povezana z načelom suverenosti ljudstva, ki predpostavlja, da oblast izvira iz ljudstva in mu zato tudi pripada. Oblast naj bi glede na družbeno pogodbo štela naravne pravice ljudstva, v nasprotnem primeru pa ima slednje pravico, da oblast spremeni, odpravi ali postavi novo.

Kakor že prej omenjeno, sta si v tem pogledu sorodni revolucionarna in civilna nepokorščina. Pomen pojma civilne nepokorščine, kot ga razumemo sedaj, izvira iz dejanj treh zgodovinskih oseb. Kot samostojen pojem se je pojavil šele v sredini 18. stoletja v eseju ameriškega filozofa Henryja Davida Thoreauja. Njegove ideje je kasneje uporabil, razvijal in prilagodil Mohandas Gandhi v svojem delovanju v Južni Afriki in Indiji, Gandhi pa je nadalje navdihnil Martina Luthra Kinga Ml. v Združenih državah Amerike. Vsi trije so postali simboli civilne nepokorščine, čeprav avtorji opozarjajo, da so njihova dejanja mejna ali celo niso dejanja civilne nepokorščine (Herr 1974, Murphy 1971, Storing 1991). Pomen zadnjih dveh je morda bolj obči kot od Thoreauja, vsaj v okviru gibanj za državljanske pravice in svoboščine. Thoreaujeve misli navdihujejo bolj »uporniške« posameznike in skupine, saj se je, še posebej v omenjenem eseju, zavzemal za minimalno potrebno vladanje in boj proti nepravici.

3.1. HENRY DAVID THOREAU

Henry David Thoreau je leta 1842 nehal plačevati davke, sprva zaradi nasprotovanja suženjstvu v južnih državah ZDA in kršitvam pravic Indijancev, od leta 1846 naprej pa tudi zaradi vojne z Mehiko. Tega leta je bil tudi aretiran zaradi neplačevanja, vendar je v zaporu preživel le eno noč, saj so njegovi prijatelji, brez njegove vednosti, davke plačali zanj (Zinn 1999: 156). Dve leti kasneje je v predavanju in iz tega sledečem članku z naslovom »Upor proti civilni oblasti«⁴ obrazložil svoja dejanja.

⁴ »Resistance to Civil Government«, objavljen v edini številki revije *Aesthetic Papers*.

Ta članek je šele po njegovi smrti, leta 1866, izšel pod bolj znanim naslovom »Civilna nepokorščina«. Ali je sam torej avtor tega poimenovanja, ni znano, saj v besedilu ni omenjeno. Nekateri avtorji (glej npr. Martin 1970, Herr 1974) menijo, da njegovo dejanje samo ni dejanje civilne nepokorščine, za vsebino omenjenega članka pa naj bi bil bolj primeren izvorni naslov. V začetku članka na primer Thoreau priredi znani rek Thomasa Paina⁵, in sicer: »[T]ista oblast je najboljša, ki sploh ne vlada« (Thoreau 1991: 28).

Thoreau je s svojimi dejanji nasprotoval nepravilnostim v državi, ki po njegovem izhajajo iz vladavine večine. Saj ko je oblast v rokah ljudstva, vlada večina; ne zato, ker obstaja večja verjetnost, da ima prav, ampak ker je fizično močnejša. (Thoreau 1991:29) Posameznik naj bi imel dolžnost, da ne postane »instrument nepravilnosti«, da odtegne svojo podporo oblasti, tako kot jo je sam. (Thoreau 1991: 36) Plačevanje davkov Thoreau razume kot simbolično dejanje; dejanje, ki avtorizira oblast, ji daje legitimnost, ne pa le kot finančno podporo delovanja oblasti.

Njegovo neplačevanje davkov naj bilo bližje pojmu ugovora vesti, ker je javnost njegovega dejanja sporna. Thoreau je bil šele po štirih letih aretiran, drugim izven svojega kroga in mesta pa je neplačevanje predstavil po šestih letih. Tudi sam je v članku napisal, da je »potihem napovedal vojno proti oblasti« (Thoreau 1991: 44). Pri tem seveda naletimo na vprašanje, kaj si različni avtorji predstavljajo pod »javno kot obče dostopno«; glede tega pa bi lahko rekli, da se za civilno nepokorščino lahko šteje vsaj neplačevanje v letu, ko je o tem predaval. Njegovo dejanje je sporno tudi glede na tretjo pomensko razsežnost javnega, saj je z neplačevanjem po eni strani izvzemal sebe, po drugi pa s tem tudi kritiziral dejanja oblasti.

Ne glede na kritike pa je to dober primer, kako dejanja posameznika in iz njih izhajajoča refleksija lahko prispevajo k razvoju pojma in teorije, v tem primeru civilne nepokorščine.

3.2. MOHANDAS GANDHI

Mohandas Gandhi, indijski voditelj, se je zapisal v svetovno zgodovino z upiranjem angleški kolonialni oblasti v prvi polovici 20. stoletja, sprva v Južni Afriki,

⁵ Tista oblast je najboljša, ki vlada najmanj; v originalu »That government is best which governs least« (Paine v Thoreau 1991: 28). Natančnega vira tega Painovega reka nismo našli.

nato pa v (takratni) Indiji. V boju za pravice Neangležev je že v Južni Afriki, navdihnjen z zgoraj omenjenim Thoreaujevim esejem, razvil pojem »satyagrahe«.

Satyagraho bi lahko opisali kot določeno modalnost političnega delovanja, specifičnega za to družbeno okolje. Osnova satyagrahe je spodbujanje dialoga – prepričevanje in sprejemanje nasprotnih argumentov, vendar se je Gandhi zavedal, da mora vključiti moralni in/ali čustveni apel, da bi pridobil pozornost avtoritarne kolonialne oblasti. Metode satyagrahe vključujejo vse od peticij, molitev, posta, bojkotov in stavk do civilne nepokorščine. (Pantham 1983: 179)

Njegovo delovanje v celoti bi zlahka označili za revolucionarno, nekakšno počasno nenasilno spremembo oblasti z uporabo (tudi) nezakonitih sredstev. Zaradi prevelike razlike v moči med Angleži in Indijci je Gandhi vztrajal pri zelo natančnih pravilih političnega delovanja. Vse, kar je organiziral in podpiral, je bilo zelo natančno in pragmatično načrtovano.

Ključna je bila nenasilnost delovanja, katere simbol je tudi postal, in ki je implicitna hindujski veri. Nenasilnost je tudi moralni ali čustveni apel, saj vključuje tudi mirno, prostovoljno sprejemanj kazni za nepokorščino. Žrtvovanje in tiho trpljenje spreobrne nasprotnika (Gandhi v Bose 1996). Kakor že zgoraj omenjeno, satyagraha je bila modaliteta političnega delovanja, ki sloni na prepričevanju in spreobračanju nasprotnika. Prisiljevanje ali izsiljevanje ni sprejemljivo, saj cilj ne opravičuje (nasilnega) sredstva (Haksar 1991: 148).

Kritik doktrine satyagrahe ni veliko, pa še te zgolj ocenjujejo, da je njegova civilna nepokorščina bolj revolucionarna.⁶ Pri tem moramo opozoriti na razliko med njegovo doktrino in dejanskim delovanjem, ki sta si (včasih) nasprotovala. Čeprav je Gandhi učil prepričevanje in spreobračanje, so njegova dejanja pogosto prisilila angleško oblast v sodelovanje. Tak primer so bili njegovi posti v zaporu. Gandhi je postal simbol Indije, imel je svetniški status; v primeru njegove smrti v zaporu bi Angležem grozila revolucija.

3.3. MARTIN LUTHER KING ML.

Martin Luther King Ml. je bil voditelj gibanja za državljanske pravice črncev v Združenih državah Amerike v 50-ih in 60-ih letih prejšnjega stoletja, boril se je proti

⁶ Murphy ga opisuje kot mejni primer – Gandhi kot revolucionar, ki uporablja civilno nepokorščino kot taktiko (1971: 2 n.). Končni cilj je bil sprememba oblasti.

segregaciji in rasni diskriminaciji. Tako kot Gandhi je King postal simbol boja za enake pravice državljanov in še posebej doktrine nenasilja po pojavu gibanja »Black Power« leta 1966.

King je Gandhija smatral kot mentorja in z njim soglašal, da je namen civilne nepokorščine prepričevati oblast in državljane o obstoju nepravčnosti in nepravčnih zakonov. Tako kot Gandhi je tudi King poudarjal načelo nenasilnosti delovanja. Nasilje je nemoralno, pa tudi nepraktično, saj bi odvrnilo pozornost belcev od pravega namena tovrstnih dejanj. Nenasilnost, javnost civilne nepokorščine in sprejemanje kazni zanj naj bi pokazala, da namen dejanja ni revolucija, da sprejemajo politični sistem kot celoto (razen seveda segregacijskih zakonov) in da do ostalih (belcev) niso sovražni. (King 1991: 74) Govoril je o spreobračanju z empatijo in krščansko ljubeznijo.

Začetek gibanja predstavlja bojkot avtobusov v Montgomeryju leta 1955 po aretaciji Rose Parks, ki se je uprla segregaciji na javnih avtobusih.⁷ Ta bojkot, ki je trajal več kot eno leto, je pogosto navajan kot začetek množične civilne nepokorščine v Združenih državah Amerike. Sam bojkot pa ni bil nezakonit, prav nasprotno, namen ni bila nepokorščina, temveč ekonomski pritisk z namenom pridobivanja pozornosti.⁸ Tudi mnogi poznejši primeri civilne nepokorščine so sporni, saj so testirali lokalne zakone ali zakone zveznih držav, ki pa niso bili v skladu s federalnimi; na primer federalnimi zakoni o nediskriminaciji na javnih straniščih, šolah in restavracijah. Na ravni federalne države je bila segregacija prepovedana vse od odprave suženjstva s 13. amandmajem k ameriški ustavi leta 1865.

V tem kontekstu je bilo potrebno pridobiti pozornost ne le lokalnih oblasti in prebivalcev, ampak tudi na zvezni ravni. Potrebna pa ni bila le sprememba zakonov, ampak tudi spreobrnitev prebivalstva. Njihova nenasilnost delovanja je bila v tem kontekstu uspešna, saj se je ob njenem boku bolj jasno izkazala nasilnost in brutalnost odzivov belcev nanje. Lahko bi celo rekli, da je bil namen celo izzvati nasilje belcev (Colaiaco 1986) v javnem prostoru – torej nazoren prikaz odnosa do črncev na jugu Združenih držav Amerike.

⁷ Rosa Parks sicer ni bila prva, ki se je uprla in bila aretirana, saj se je pred tem splošno znanim dogodkom segregaciji zoperstavilo mnogo žensk in šolarjev. V njenem primeru pa je prišlo do mobilizacije črnske skupnosti, saj je bila v njej zelo spoštovana kot aktivna članica zveze NAACP (National Association for the Advancement of Colored People).

⁸ Bojkot je »postal« nezakonit kasneje, ko so lokalne oblasti odkrile star statut proti bojkotom in Kinga obsodile.

Z gibanjem za državljanske pravice črncev v Združenih državah Amerike se je prebudila znanstvena sfera in civilna nepokorščina je postala zanimiva za pravno in politično filozofijo (npr. Dworkin, Raz, Singer, Rawls). Kot smo že omenili, so teorije civilne nepokorščine ciljale na upravičevanje dogajanja in so tudi v veliki meri sprejemale Gandhijeva in Kingova načela za civilno nepokorščino, npr. da je nujno nenasilno dejanje in da je treba kazen zanjo sprejeti. Ta načela so imela bolj praktičen namen, še posebej sprejemanje kazni. Nenasilnost pa je izvirala iz njihovih verskih prepričanj, poleg tega je bila tudi izjemno pragmatična. Pri tem ne smemo pozabiti, da vsi trije omenjeni avtorji/aktivisti niso bili državljani *per se*, ampak podaniki oblasti.

Obravnavanje civilne nepokorščine se je razmahnilo šele z začetkom protestov proti vojni v Vietnamu. Razprave so bile močno polarizirane in so večinoma poudarjale pravico do civilne nepokorščine, torej vprašanje pravice do kršenja zakonov.

3.4. HANNAH ARENDT

Civilno nepokorščino kot politično dejanje, ločeno od pravne sfere, je prvič obravnavala Hannah Arendt leta 1970 v eseju v reviji *New Yorker*, kasneje (v dopoljnjeni obliki) objavljenem v knjigi »Crises of the Republic« leta 1972.

Dejanje civilne nepokorščine je po Arendtovi politično. Do njega pride, ko je več državljanov prepričanih, da običajne poti za spremembe ne delujejo več, da pritožbe in prošnje ne bodo slišane ali uslišane, ali nasprotno, da se namere oblasti spreminjajo, njena dejanja pa sprožajo dvome o njihovi legalnosti in ustavnosti (Arendt 1972: 74). Civilna nepokorščina je torej lahko usmerjena v potrebne in želene spremembe ali potrebno in želeno ohranjanje statusa quo (Arendt 1972: 75).

Vzrok zanjo ne sme izvirati iz posameznikove zavesti (moralnih imperativov ali »višjih zakonov«), saj je ta negativna – ne pove, kaj narediti, ampak česa ne; ne daje vzgibov za dejanja, ampak jim le postavlja meje (Arendt 1972: 63). Zavest kot taka je nepolitična. Lahko pa se razvije v politično, če se združi več »zavesti«, več posameznikov in z njo vstopijo v javno sfero. Tam zavest večih postane mnenje, ki svoje moči ne črpa več iz zavesti, ampak iz samega števila posameznikov (Arendt 1972: 67, 68).

Civilna nepokorščina je torej politična, je dejanje delovanja⁹, ločeno od zavesti, subjektivnosti, moralnega. Je skupinsko dejanje na podlagi skupnega mnenja. S prestavitivijo v politično jo je Arendtova ločila od pravne sfere. Zavrača namreč moderno predstavo, da je politična dejavnost v prvi vrsti zakonodaja (Arendt 1996: 65). Zakonodaja postavlja meje, ne prinaša pa sprememb. Spremembe so posledica ekstralegalnih dejanj, zakoni pa jih le stabilizirajo in legalizirajo (Arendt 1972: 80).

V tem smislu je njena teorija pomemben prispevek, saj je sam pojem predstavila v sfero politične filozofije, in tudi v teorije demokracije, iz poprej dominantne pravne/sodne obravnave. Po drugi strani pa je, če jo navežemo na Arendtino delo »Vita activa«, to zelo ozek pogled na tovrstna dejanja.

Kot politično, in tako ne družbeno, takšno dejanje izključuje področje gospodarstva, torej tudi vprašanja pravic, vezanih na delo in ustvarjanje. Arendtova civilno nepokorščino tudi opredeljuje kot dejanje skupine. Pri tem ni povsem jasno, ali naj bi bilo samo dejanje skupinsko ali je dovolj skupina oziroma skupno mnenje kot podlaga samega dejanja. Arendtova je na primer le enkrat v eseju zapisala, da posameznik deluje v imenu in za skupino (1972: 76). Sporna pa je tudi njena pobuda za institucionalizacijo civilne nepokorščine kot dejanja manjšine, pri čemer naj bi se le-to obravnavalo kot ostale skupine pritiska, npr. lobije. (Arendt 1972:101)

Lahko bi rekli po, da je eni strani tudi sama bila »žrtev« takratnih razprav, torej polarizacije – entuziazma na eni strani in ogorčenja na drugi. Če ne drugače, je takratno dogajanje v Združenih državah Amerike (protesti proti vietnamski vojni) bilo znak, da ekspanzija poprej zasebnega ni povsem izrinila političnega. Po drugi strani pa so ti protesti le eden od primerov upora proti ideologiji, ki so zaznamovali njeno pisanje.¹⁰

3.5. JÜRGEN HABERMAS

Tako kot Arendtova, Jürgen Habermas obravnava dejanje civilne nepokorščine iz političnega in ne pravnega vidika, oba sta ga tudi opredelila kot reakcijo na nedelovanje običajnih poti vplivanja na oblast. Habermas se je v svojem pisanju o civilni nepokorščini (Habermas 1985, 1989) odzival na proteste v Zahodni Nemčiji leta

⁹ Delovanje kot temeljna človeška dejavnost (poleg dela in ustvarjanja) ustvarja pogoje za kontinuiteto generacij, za spomin in s tem za zgodovino. Je politična dejavnost *par excellence*. (Arendt 1996: 9, 11)

¹⁰ Na primer upor proti nacizmu na Danskem in v Franciji, društva in kavarne med francosko in ameriško revolucijo, revolucionarni sveti v Rusiji, Nemčiji in na Madžarskem (Arendt 2003 in 1965).

1983 in 1984 proti namestitvi jedrskih raket tipa Pershing II, vendar se ni osredotočal na te dogodke *per se*. Središčen je bil pomen civilne nepokorščine v demokraciji, bolj natančno pomen legitimnosti demokratične oblasti. Habermas se tudi ni ukvarjal s samo definicijo pojma civilne nepokorščine. Tako je na primer v članku, napisanem leta 1983, uporabil definicijo Johna Rawlsa (glej Rawls 1999).

Pravno državo Habermas opredeljuje z *načelom demokracije*, ki ga utemeljuje z idejo *ljudske suverenosti*. Le-ta se udejanja v diskurzivnem oblikovanju mnenja in volje, ki poteka na dveh ravneh: na eni strani gre za procese neformalnega javnega komuniciranja v civilni družbi, ki ga okrepi posredovanje prek množičnih medijev, na drugi strani pa za javne diskurze v okviru političnih institucij. (Škerlep 1997: 258, 260). Vpliv javnosti se razvije v *komunikativno moč*¹¹, ko preide »filter institucionaliziranih procedur demokratičnega oblikovanja mnenja in volje« (Habermas 1998: 371) in vstopi skozi parlament v zakonodajni proces.

Politične odločitve so legitimne le v povezavi s komunikativno močjo, torej legitimnost demokratične oblasti izhaja iz povezave obeh zgoraj navedenih ravni. Habermas pri tem priznava, da ta način delovanja ni običajen (v zahodnih demokracijah), saj normalno delovanje politike ne more izpolniti tako ostrih pogojev. (1998: 356) Večinoma poteka po ustaljeni rutini, kar je sicer nelegitimno, vendar pa »služi razbremenitvi pred neizogibno kompleksnostjo« (1998: 357). V primeru pojava konflikta se ta ustaljeni način delovanja spremeni v zgoraj opisani legitimni način. Javnost se »prebudi«, razširi se domet pozornosti državljanov, intenzivno se iščejo rešitve in konflikt se intenzivira.

Za spremembo načina delovanja je ključna povezava med zgoraj opisanima ravnema, med civilno družbo ter parlamentom in sodstvom, veliko vlogo pri tem pa imajo množični mediji. Ta moment mora delovati tudi kot »filter za raznovrstna populistična razpoloženja in preprečevati možnost nastanka 'totalitarizma od spodaj'«, lahko pa je izrabljen za neprekinjeno delovanje po ustaljeni rutini (Škerlep 1997: 269). V slednjem primeru se zahteva po legitimnosti še posebej jasno izkaže, ko dejanja v civilni družbi eskalirajo v proteste. Skrajni način pridobivanja pozornosti in vpliva množičnih medijev za svoje argumente je dejanje civilne nepokorščine (Habermas 1998: 382). Akterjem so na voljo le še drastična, z osebnim tveganjem obremenjena

¹¹ Pojem komunikativne moči je Arendtova opredelila kot moč, ki je »ne poseduje nihče, temveč nastaja med ljudmi, kadar skupaj delujejo, in izgine, kakor hitro se spet raztepejo« (1996: 212).

sredstva, da bi zbudili pripravljenost za vnovično posvetovanje in oblikovanje volje o veljavni normi ali legalno sklenjeni politiki (Habermas 1989: 1048).

Neodvisno od takratnega predmeta konflikta je civilna nepokorščina torej tudi apel za vnovično povezavo med »komunikativnimi procesi javne sfere in organiziranim političnim oblikovanjem volje« (Habermas 1998: 383). Ta je usmerjen v samo javno sfero, kjer prebudi zavest o civilni družbi, ki z mobilizacijo in pritiskom javnega mnenja zahteva spremembo v »izjemni« način delovanja. Za politično sfero pa pomeni »grozečo izgubo legitimnosti« (Habermas 1989: 1047).

3.6. JOHN RAWLS

Avtor, ki mu bomo namenili osrednjo pozornost, je John Rawls. Habermas in Arendtova sta predstavnika kontinentalne misli, skupaj bi ju lahko uvrstili med tako imenovane teroretike teorij demokracije. Rawls pa nasprotno izhaja iz anglo-saksonskega sveta in je pomemben predstavnik liberalistične misli.

Zanj smo se odločili iz večih razlogov. Po eni strani je Rawls v zadnjih 30-ih letih postal eden najpomembnejših teoretikov anglo-saksonskega sveta; vpliv njegove teorije (in pri tem tudi kontroverznosti) je razviden iz podatka, da je seznam člankov in knjig o njem do leta 1982 že presegel številko 2.500 (Freeman 2003: 1), prihajajo pa iz mnogih področij, od filozofije, prava, ekonomije, do politologije in sociologije. V slovenskem prostoru pa je v mnogih pogledih zanemarjan. Tako smo na primer v analizi citiranja Rawlsa v slovenskem prostoru iz leta 2003 našli zgolj 57 člankov in knjig 27-ih slovenskih avtorjev (Založnik 2004).¹²

Po drugi strani pa smo iz pregleda dostopne literature lahko ugotovili, da je bilo njegovo pojmovanje civilne nepokorščine v primerjavi z drugimi deli njegove teorije zapostavljeno. Večina avtorjev tega dela njegove teorije ne omenja, preostali pa ga zgolj citirajo (večinoma brez omembe konteksta njegove teorije kot celote). Enako velja tudi za slovenske avtorje.

Pri tem je pomembno tudi, da sam Rawls po letu 1971 civilni nepokorščini skoraj ni posvečal pozornosti, čeprav je v naslednjih 20-ih letih svojo teorijo precej popravljal. V naslednjem poglavju bomo zato natančneje predstavili njegovo teorijo

¹² Nabor virov je omejen na vire, ki Rawlsa citirajo, iz njega so izključena različna učna gradiva, diplomske in magistrske naloge ter disertacije. (Založnik 2004: 456) V nasprotju z omenjenim seznamom pa ne moremo govoriti o izčrpnosti nabora, saj za slovenski prostor ne obstaja baza podatkov o citiranosti.

pravičnosti, ki jo je predstavil v knjigi »Theory of Justice«, prvič izdani leta 1971. Ta obnova nikakor ni izčrpna, predstavljala pa bo predvsem osnovno misel njegove zgodnje teorije pravičnosti. Malo več pozornosti bomo namenili tistim konceptom, ki so pomembni za razumevanje pojma civilne nepokorščine.

4. JOHN RAWLS IN TEORIJA PRAVIČNOSTI

John Rawls je v zadnjih 30-ih letih imel velik vpliv na mnogih področjih. Dvignil je veliko prahu, saj je prekinil takratno zatišje na področju (predvsem politične) filozofije. V nasprotju z večino sodobnikov se ni odločil za analizo etičnih idealov in načel, ampak za razvijanje oziroma konstrukcijo takih, ki bi bili zaželeni in nadalje tudi aplikativni (Pettit in Kukathas 1990: 6, 9), nekakšno realistično utopijo kot ji sam pravi, in tako prekršil nenapisano pravilo o ločitvi teh dveh ciljev.

Največ kritike je prejel od komunitaristov in libertarcev, tarča kritik pa so v glavnem bili skoraj vsi aspekti izhodiščnega položaja, ki ga bomo opisali v podpoglavju 4.3..¹³ Gledano v celoti pa so mnogi opozarjali, da se Rawls v svoji teoriji zanaša na različna splošna dejstva in »zakone« (še posebej s področja psihologije in sociologije), ki niso niti splošno sprejeta niti (včasih) pravilna. (Amdur 1977: 459) Mnogokrat pa tudi uporabi nejasne in sporne formulacije in se tako težko izogne obtožbi subjektivizma oziroma intuitivizma.

Hare je na dveh straneh dela »Theory of Justice« preštel 30 spornih formulacij (na primer »commonly shared presumptions«, »it seems reasonable to suppose«, »is arrived at in a natural way«, »reasonable and generally acceptable«). (1975: 84) V kontekstu civilne nepokorščine sta tako nejasni formulaciji »state of near justice« oziroma »nearly just democratic regime«, ki naj bi opisovali isto stanje družbe. Problem konsistentnosti pa se pojavi tudi pri opredelitvi »ciljne skupine« civilne nepokorščine – tako se akter naslavlja na družbo, volilno telo, skupnost, državljane, večino itn.

Kritike niso bile vedno na mestu, vendar mora pri tem del krivde nositi tudi Rawls sam, saj ponekod svojih misli ne izrazi jasno, skozi dela se formulacije spreminjajo, pogosto pa je težko oceniti, kaj je zgolj detajl in kaj osnova. Pri tem moramo omeniti, da so kljub kritičnosti vsi poudarili pomembnost njegovega dela (Amdur 1977: 438).

Na veliko kritik je Rawls odgovoril v kasnejšem pisanju, še posebej v delu »Political Liberalism«. Ne sme pa nas zavesti, da bi pomen pojmov, ki jih Rawls v delu »Theory of Justice« ne obrazloži natančno, iskali v tem delu. Obravnava sprememb v razvoju njegove misli bi razrešila mnogo pomislekov, ki jih bomo omenjali, saj se je

¹³ Pri komunitaristih je ob tem potrebno poudariti kritike Michaela Sandla, pri libertarcih pa Roberta Nozicka.

kasneje začel ukvarjati bolj s praktično vlogo *pojmovanja pravičnosti*, vendar pa bi jih težje aplicirali na pojem civilne nepokorščine, saj ga v tem delu niti ne omeni. Tako te spremembe iz dela »Political Liberalism« ne spadajo nedvoumno v obseg tega diplomskega dela. Poleg tega so te tako obsežne, da jih ni mogoče na kratko opisati.

4.1. TEORIJA PRAVIČNOSTI

Rawls je v knjigi »A Theory of Justice«, razvil teorijo *pravičnosti kot nepristranskosti*¹⁴ kot alternativo takrat dominantnemu utilitarizmu in intuitivizmu. Predstavljala naj bi univerzalni ahistorični ideal delovanja družbe oziroma njena konstitutivna načela – *načela pravičnosti*. Izhajajoč iz tradicije teorij o družbeni pogodbi, Rawls opredeli načela pravičnosti kot tista, za katera bi se odločili svobodni in racionalni posamezniki v izhodiščnem položaju. (1999: 10)¹⁵

Primarni subjekt načel pravičnosti je osnovna struktura družbe oziroma bolj natančno način, na katerega osrednje družbene institucije razdeljujejo osnovne pravice in dolžnosti in določajo razdelitev prednosti, ki izhajajo iz sodelovanja v družbi (Rawls 1999: 6). Osrednje družbene institucije so politični sistem ter osnovna ekonomska in družbena ureditev; ta pojem torej zajema vse od pravnega varstva osnovnih pravic, zasebne lastnine, do monogamne družine. Gledano v celoti te institucije določajo posameznikove pravice in dolžnosti, bolj konkretno, vplivajo na potek življenja, na to, ali ima posameznik popolno ali omejeno možnost izbire na primer ekonomskega in družbenega statusa, poklica, načina življenja (podanik ali državljan), itd. Rawls pa ob tem poda dvom o nanašanju teh načel na različne neformalne konvencije in navade v zasebnem vsakodnevnem življenju ali v neformalnih prostovoljnih skupinah. (1999: 7)

4.2. NAČELA PRAVIČNOSTI

Načela pravičnosti določajo dodelitev ali razdelitev osnovnih dobrin: definirajo pravice, svoboščine in priložnosti ter regulirajo razdelitev dohodka in bogastva. Ne morejo pa vplivati na naravno porazdelitev »prirojenih« dobrin – talentov in drugih predispozicij. Ta porazdelitev ni ne pravična ne nepravična, je pač naravno dejstvo.

¹⁴ »Justice as fairness«. Anton Jamnik to prevaja kot *pravičnost kot poštenost* (1998), vendar menimo, da je *pravičnost kot nepristranskost* primernejši prevod, saj se nanaša na način sprejemanja načel pravičnosti v izhodiščnem položaju, ki smo ga opisali v podpoglavjih 4.3. - 4.5.. (glej npr. Pinter 2005)

¹⁵ Oznake strani se nanašajo na popravljeno izdajo dela »Theory of Justice«, izdano leta 1999.

Pravičen ali nepravičen pa je lahko način, na katerega s tem upravljajo družbene institucije.

V tem kontekstu Rawls določa *prvo načelo pravičnosti*, ki določa za vse posameznike enake (politične) pravice in svoboščine¹⁶:

»Vsak posameznik mora imeti enako pravico do najboljšejšega skupnega sistema enakih temeljnih svoboščin, ki so usklajene s podobnim sistemom svoboščin za vse.« (1999: 266)

Pomembnejše med temi pravicami in svoboščinami so politična svoboda (volilna pravica – pravica voliti in biti izvoljen), svoboda govora, pravica do združevanja, svoboda misli, pravica do integritete posameznika, pravica do lastnine in pravice, ki izhajajo iz koncepta pravne države (1999: 53), ne pa ekonomske pravice in svoboščine. Rawls v nasprotju s klasičnimi teorijami družbene pogodbe (Locke, Rousseau) iz nabora pravic in svoboščin izloči ekonomske, saj je zanj lastništvo družbena institucija, ki jo načela pravičnosti urejajo.

Drugo načelo pravičnosti se nanaša na porazdelitev dobrin in bogastva, kjer so neenakosti med posamezniki dovoljene le v primeru, da je tovrstna porazdelitev v prid tistim v najslabšem položaju (načelo razlike). Če na primer naravno talentiranim dodelimo več dobrin (razen pravic in svoboščin seveda), bodo ti lahko svoj talent razvili, kar lahko pripelje do ekonomskega in/ali kulturnega razvoja družbe. V drugem delu pa se nanaša tudi na enakost možnosti dostopa do položajev avtoritete in odgovornosti:

»Družbene in ekonomske neenakosti naj bodo urejene tako, da so:

- a) najkoristnejše za tiste, ki so najbolj zapostavljeni, v skladu z načelom pravične varčnosti in
- b) vezane na službe in položaje, ki so v skladu s pošteno enakostjo možnosti dostopni vsem.« (Rawls 1999: 266)¹⁷

Načeli sta leksično urejeni z dvema prioritelnima praviloma. Prvo pravilo določa prioriteto prvega načela nad drugim, kar pomeni, da je svobodo mogoče omejiti le

¹⁶ Uporabili bomo izraz pravice in svoboščine, saj prevod ni enoznačen (nekateri »liberties« so v slovenskem prostoru pravice).

¹⁷ *Načelo pravične varčnosti*, v originalu: »just savings principle«, opisan v 5. poglavju dela »Theory of Justice«. To načelo pomeni, da morajo pri porazdelitvi dobrin upoštevati tudi naslednje generacije.

zaradi svobode. Pri tem navaja dva primera: neenak obseg svobode mora biti sprejemljiv za najbolj zapostavljene in manj obširna svoboda mora ojačati sistem pravic in svoboščin kot celoto za vse. Pri obeh primerih moramo pri obsegu svobode upoštevati tako imenovano *vrednost* pravic in svoboščin. Drugo pravilo določa prioriteto drugega načela pravičnosti nad načeli učinkovitosti in maksimiranja skupnih koristi ter prioriteto načela poštene enakosti možnosti pred načelom razlike. (Rawls 1999: 266)

Prvo načelo zagotavlja vsem enake pravice in svoboščine, razlike pa se pojavijo v vrednosti teh pravic in svoboščin, saj zaradi neenakosti iz drugega načela nimajo vsi enake (z)možnosti jih uporabiti za doseg lastnih ciljev. (Scanlon 1975: 181) Če družba še ni dosegla dovolj šne ravni bogastva za efektivno uporabo pravic in svoboščin, se lahko celo začasno ukine prvo prioriteto pravilo. Ta tudi zavira nastanek prevelikih neenakosti na podlagi drugega načela. Drugo načelo namreč ne omejuje obsega neenakosti, potrebno je le poskrbeti za tiste v najslabšem položaju. Če bi neenakosti postale prevelike, pa bi povzročile neenakosti v obsegu svobode (na primer bogatejši imajo lahko večji vpliv na zakonodajni proces). Če združimo obe načeli skupaj, pravičnost kot nepristranskost pomeni, da je osnovna struktura družbe urejena tako, da je, poleg formalne enake svobode za vse, za tiste v najslabšem položaju dosežen maksimum vrednosti pravic in svoboščin.

4.3. IZHODIŠČNI POLOŽAJ

Kakor rečeno, to naj bi bila tista načela, ki bi jih svobodni in racionalni posamezniki izbrali v izhodiščnem položaju, torej so izid hipotetične družbene pogodbe. Vzporedno s tradicijo teorij družbene pogodbe je izhodiščni položaj podoben naravnemu stanju z dvema pomembnima razlikama. Pri obojih gre za hipotetično situacijo, pri Rawlsu pa tudi za bolj abstraktno, ahistorično. Izhodiščni položaj je bolj abstrakten od npr. Lockejevega naravnega stanja, saj se dogovor, ki v njem nastane, ne nanaša na dejansko obliko vladanja (Rawls 2003: 16) (npr. racionalne strategije in maksime parlamentarne demokracije), ampak na načela pravičnosti za osnovno strukturo družbe in tako na konstitutivna načela družbenih institucij. Rawls ne želi opredeliti nobene prav določene vlade ali ekonomskega sistema (Jamnik 1998: 81). Ključnega pomena je, da so načela pravičnosti kompatibilna z različnimi tipi ureditev

(Rawls 1999: 249). Vseeno pa je pravičnost kot nepristranskost demokratična v smislu tipa družbe, ki jo določa.

Izhodiščni položaj je v primerjavi z naravnim stanjem ahistoričen, saj v naravnem stanju posamezniki poznajo družbene okoliščine in svoj položaj v njih. Tako na dogovore, ki sestavljajo družbeno pogodbo, vplivajo interesi osnovani na poznavanju lastne in družbene situacije, kjer posamezniki v pogajalskem izhodišču niso enakopravni (glede na porazdelitev naravnih talentov, zasebne lastnine in moči). Rawls zato vpelje neke vrste korektiv, ki omogoča enakopravnost vseh v izhodiščnem položaju in posledično tudi ahistoričnost situacije, in sicer *tančico nevednosti*¹⁸.

Tančica nevednosti pomeni, da nihče ne pozna svojega položaja v družbi, razrednega ali družbenega statusa, svojih ekonomskih dobrin in uspeha, niti porazdelitve naravnih talentov, sposobnosti, inteligence, moči in drugih posebnih psiholoških dejavnikov. (1999: 11) Posamezniki so medsebojno nezainteresirani (ni zavisti ali altruizma), iz drugega načela pravičnosti pa je razvidno, da se zavedajo, da morajo načela zagotoviti pravičnost tudi za naslednje generacije. Posamezniki so torej v popolnoma enakopravnem položaju pri odločanju o načelih pravičnosti, ne morejo odločati pristransko v lastno korist, iz česar tudi izhaja poimenovanje *pravičnost kot nepristranskost*. Rawls celo reče, da je izbira v izhodiščnem položaju izbira ene osebe, saj se v teh okoliščinah vsi odločijo enako.

Izhodiščni položaj je bil glavna tarča kritikov. Definiran je tako, da posamezniki v njem v bistvu nimajo prave izbire in tako posledično družbena pogodba, ki iz tega sledi, ni prostovoljna (Pettit in Kukathas 1990:100). Izbira je tudi zelo individualistična; kot že rečeno, celo sam pravi, da je to izbira enega, kateregakoli.

4.4. POGOJI ZA NAČELA PRAVIČNOSTI

Pri izbiri načel pravičnosti v izhodiščnem položaju posameznika vodi pet pogojev, ki jih mora načelo izpolniti. Ta naj bi veljala za vse vrste načel pravičnosti, predstavljajo nekakšno merilo kakovosti načela. Prvič, načela morajo biti obča. To pomeni, da jih je mogoče formulirati brez tistega, kar bi bilo intuitivno spoznano kot

¹⁸ »Veil of ignorance« (Rawls 1999: 11). Tančica nevednosti naj bi iz izhodiščnega položaja izločila informacije, ki naj bi bile »arbitrarne z vidika moralnosti«.

lastno, morajo izražati temeljne lastnosti in relacije (Jamnik 1998: 93). Drugič, načela morajo biti v aplikaciji univerzalna. Veljati morajo torej za vse in iz tega sledi, da so za vse razumljivi in da se po njih lahko vsi ravnaajo. (Rawls 1999: 114)

Tretji in najpomembnejši pogoj je pogoj publicitete, ki je impliciten teoriji družbene pogodbe, saj je za njo karakteristično, da poudarja javnost političnih načel.¹⁹ Posamezniki v izhodiščnem položaju se zavedajo, da bo iz načel pravičnosti izhajalo javno pojmovanje pravičnosti. Predpostavlja se, da bo vsakdo ta načela poznal in se z njimi tudi strinjal, saj so rezultat skupnega dogovora v izhodiščnem položaju. Torej ima splošna zavest o njihovi univerzalni sprejetosti lahko želene učinke in pomeni podporo stabilnosti družbenega sodelovanja. Pomen tega pogoja je predvsem, da posamezniki ovrednotijo načela pravičnosti kot javno sprejeto in učinkovito moralno osnovo družbenega življenja. (1999: 15, 115)

Četrti pogoj je, da morajo načela pravičnosti narekovati prioritete pri reševanju konfliktov. (1999: 115) Kakor smo videli v primeru Rawlsovih načel pravičnosti, to vlogo igrajo prioriteta pravila, ki določajo pomembnost nekaterih osnovnih dobrin pred drugimi. Peti pogoj je dokončnost. Posamezniki morajo sprejeti sistem načel kot »zadnje sodišče« (Jamnik 1998: 94). Višjih standardov, na katere bi se lahko zglašali, ni. Presojanje na podlagi načel pravičnosti je konkluzivno. (Rawls 1999: 116) Če povzamemo vse pogoje, je pojmovanje pravičnosti »niz načel, ki so obči glede forme, univerzalni v aplikaciji in javno sprejeti kot zadnja instanca urejanja konfliktov« (1999: 117).

4.5. IZBOR NAČEL PRAVIČNOSTI

V izhodiščnem položaju pod tančico nevednosti, meni Rawls, je najbolj racionalno odločati po tako imenovanem *maximin načelu* (1999: 133). To načelo se uporablja v popolnoma negotovih situacijah in pomeni izbiro najboljšega minimuma. Rawls pri tem priznava, da je odločitev po maximin načelu v realnem življenju večinoma iracionalna strategija, vendar je izhodiščni položaj zelo specifična situacija in ima tudi zelo daljnosežne posledice. Tveganja so torej prevelika, da bi si izbrali drugo, manj konservativno strategijo.

¹⁹ Pomen tega pogoja bomo opisali v naslednjem podpoglavju, saj je del argumentacije za izbor Rawlsovih načel pravičnosti v izhodiščnem položaju.

V izhodiščnem položaju posameznik ne pozna svojega položaja pa tudi ne njihove porazdelitve v družbi. Lahko bi na primer upal, da pripada najvišjemu družbenemu razredu, in se odločal tako, da bi ta dobil največ osnovnih dobrin. Tako bi se na primer lahko odločil za sužnjelastniški družbeni sistem. Ker pa ne pozna številčnega razmerja med različnimi družbenimi razredi, lahko pri tem tvega, da je verjetnost, da je pripadnik najvišjega družbenega razreda, izredno majhna, pri tem pa tvega ne samo sebe, ampak tudi svoje naslednike. Če bi na primer vedel, da je v družbi desetina bogatih sužnjelastnikov in desetina sužnjev, bi lahko ocenil, da tveganje ni tako veliko. Ker pa razmerje ni znano, se odloči tako, da maksimira količino osnovnih dobrin za najnižji položaj v družbi. Tako naj bi se posameznik pri odločanju poskusil postaviti v položaj vseh posameznikov v družbi, saj se lahko zgodi, da bo sam eden od njih.²⁰

Poleg tega argumenta za izbor zgoraj opisanih načel pravičnosti Rawls navaja še tri.²¹ Ti se nanašajo na realizacijo načel v *dobro urejeni družbi*, torej na sprejemljivost in stabilnost načel v situacijah brez tančice nevednosti. Družba je dobro urejena, ko je učinkovito regulirana glede na javno pojmovanje pravičnosti. To pomeni, da gre za družbo, (1) v kateri vsakdo sprejema načela pravičnosti in ve, da jih sprejemajo tudi vsi drugi, in (2) v kateri se temeljne institucije držijo načel pravičnosti in to dejstvo je tudi splošno znano (Rawls 1999: 4). Dobro urejena družba je zamišljena kot idealna družba.

V izhodiščnem položaju morajo posamezniki torej izbrati takšna načela, katerih se bodo lahko vsi držali ne glede na status ali položaj, ki ga bodo imeli v družbi. Ko so načela dogovorjena, morajo posledice nositi vsi, saj je dogovor dokončen in ga kasneje ni mogoče spreminjati. V tem pogledu, pravi Rawls, bi posamezniki izbrali ta načela pravičnosti, saj si z njimi zagotovijo osnovne pravice, poleg tega pa se (z drugim načelom) zavarujejo pred najslabšimi možnostmi. (1999: 154)

Pod opisanimi pogoji sploh ni dvoma, da bi posamezniki v najnižjih položajih v družbi izbrali ti dve načeli. Nagel (1975: 14 n.) pa se po eni strani sprašuje, ali bi bila taka ureditev sprejemljiva tudi za tiste »na vrhu«, bi se je lahko mirno držali. Po drugi strani pa Fisk (1975) opozarja, da imajo najslabše situirane skupine tendenco se boriti

²⁰ Rawls to situacijo primerja z rezanjem torte, kjer tisti, ki jo reže, ne ve, kateri kos bo na koncu dobil (1999: 74).

²¹ Iz argumenta izbora po maximin načelu v izhodiščnem položaju izhaja, da bosta izbrani njegovi dve načeli; pri preostalih pa ne govori o ekskluzivnosti, le da teh pogojev ne izpolnjujejo utilitaristična načela.

vsaj za večji delež dobrin in tako za izhod iz »najnižjega« položaja, zato nasprotuje individualističnemu izhodiščnemu položaju.

Naslednji argument, ki se nanaša na prejšnjega in na pogoj publicitete, se osredotoča na stabilnost pojmovanja pravičnosti. Kadar je javno znano, da osnovna struktura družbe deluje po načelih pravičnosti, posamezniki želijo delovati v skladu z njimi in sodelovati v pravičnih institucijah. Stabilnost pojmovanja pravičnosti je torej osnovana na identifikaciji posameznika s temi načeli. (Rawls 1999: 154) V primeru utilitarističnih načel²² bi se posameznik, ki bi se znašel med zastopljenimi člani družbe, moral identificirati s skupnim dobrim na račun svojega slabšega položaja. Zato utilitaristi tudi poudarjajo vlogo sočutja v družbi (1999: 155).

Identifikacija in oblikovanje želje po delovanju v skladu z načeli pravičnosti pomeni, da se na njihovi podlagi v posameznikih oblikuje čut za pravičnost. Gre torej za vprašanje, ali se načela pravičnosti, udejanjena na ravni osnovne strukture družbe, v institucijah, posledično na ravni psihologije človeka oblikujejo v čut za pravičnost, saj je ta tisti, ki povratno podpira pojmovanje pravičnosti v osnovni strukturi družbe (1999: 119). Oblikovanje čuta za pravičnost je torej pogoj za stabilnost pojmovanja pravičnosti.

Oblikovanje čuta za pravičnost Rawls razloži s tremi »psihološkimi zakoni« moralnega razvoja. Prva dva zakona opisujeta razvoj občutkov ljubezni in zaupanja v družini in nadalje prijateljstva, vzajemnega spoštovanja in zaupanja pri sodelovanju v družbenih institucijah. V primeru, da so družbene institucije pravične in da je to dejstvo javno znano, pravi tretji psihološki zakon, se v posamezniku oblikuje čut za pravičnost, saj ta prepozna dobro, ki izvira iz tako (dobro) urejene družbe, zanj in za ljudi, s katerimi je povezan. (1999: 415, 429) Vsi v dobro urejeni družbi torej razvijejo čut za pravičnost in v tem smislu je taka družba homogena, vendar le do neke mere, saj čut ni enako močan v vseh družbenih skupinah. (1999: 232, 437) Rawlsovi trije »psihološki zakoni« se sicer nanašajo v določeni meri na psihologijo človeka, vendar so v smislu psihologije kot znanosti precej pavšalni. V njihovem primeru ne moremo reči, da je Rawls uspešno oblikoval alternativo intuitivizmu.

²² Pri utilitarističnih načelih gre za povečevanje vsote dobrega v družbi, ne glede na porazdelitev tega med posamezniki.

Tretji argument, ki tudi vključuje pogoj publicitete, se nanaša na samospoštovanje posameznika. Javno sprejemanje Rawlsovih načel pravičnosti v večji meri podpira samospoštovanje posameznika, ki je zanj »najbolj pomembna osnovna dobrina« (Rawls 1999: 386), in to nadalje poveča učinkovitost sodelovanja v družbi. Z razporejanjem neenakosti v skupno korist vseh in neizkoriščanje porazdelitve naravnih talentov v okviru enake svobode posameznikov izraža spoštovanje do drugih, je pa tudi podlaga za samospoštovanje. (1999: 155, 156) Nekaterim kritikom (glej npr. Jamnik 1998) se povezovanje samospoštovanja z razporeditvijo dobrin po drugem načelu zdi sporno, saj ima lahko tudi suženj samospoštovanje. Pomanjkanje tega pa se lahko pojavi pri najboljše situiranih, ki se morajo odreči za dobrobit najslabše situiranih, (Admur 1977: 443 n.) če ne predpostavljamo splošnega altruizma.

4.6. IDEALNA IN NEIDEALNA TEORIJA

Zgornji kratek opis Rawlsove teorije pravičnosti je idealna teorija. V njej predstavlja model dobro urejene družbe, popolno udeležene na načelih pravičnosti, tako na ravni institucij kot posameznikov. Ta model sam po sebi ni aplikativen na sodobno družbo ali na katerokoli drugo, saj naj bi bil ahistoričen. Sam pa pravi, da postavlja sistematično osnovo za aplikacijo (Rawls 1999: 8) oziroma je nekakšno merilo za pravičnost družbe (1999: 216).

V idealni teoriji v izhodiščnem položaju po izboru načel pravičnosti sledi dogovor o ustavi in nadalje na podlagi načel in iz njih izhajajoče ustave dogovor o pravnih normah, pri čemer se na vsaki stopnji primerno dvigne tančica nevednosti.²³ Pri tem bi mu lahko očitali popolno neaplikativnost tega postopka na realno družbo. Vendar to ni enkratni dogodek, je merilo, na katerega naj bi pomislili pri izbiri v realni situaciji (glej tudi Pettit in Kukathas 1990, Nagel 1975) – podobno kot na primer Habermasova idealna govorna situacija.

Prilagoditve idealne teorije na dejansko družbo so skozi delo večinoma namenjene argumentaciji za idealno teorijo; ni pa sistematičnega opisa, iz katerega bi bilo jasna aplikacija idealne teorije na vse aspekte dejanske družbe. Te (delne) prilagoditve

²³ Na ustavodajni stopnji posamezniki imajo informacije o družbi – zgodovinske, družbene in naravne okoliščine. V zakonodajni stopnji pa vedo vse, razen dejanskega položaja, ki ga v družbi zasedajo.

predstavljajo neidealno teorijo, ki naj bi osvetlila nepravičnosti – kako nastajajo in kako se boriti proti njim. Del neidealne teorije je njegovo pojmovanje civilne nepokorščine.

Neidealna teorija pravičnosti je aplikacija idealne teorije na sodobno družbo, kar v nasprotju z idealom pomeni *delno udejanjanje* načel pravičnosti (»partial compliance«). Pri tem pa ni popolnoma jasno, na kaj vse se nanaša beseda »delno« in zakaj (ne). Sam prizna, da načela pravičnosti in pravila prioritete niso bila izbrana za nepravilno družbo, saj v primeru njihovega polnega udejanjanja ni nepravilnosti. Dopusča možnost, da v nepravilni družbi načela ne bi obveljala, vendar se tega problema ne loti sistematično (Rawls 1999: 216); v tem kontekstu bolj natančno obravnava samo pojem civilne nepokorščine.

4.6.1. DOLŽNOST PRAVIČNOSTI

Za razlago Rawlsovega pojmovanja civilne nepokorščine v naslednjem poglavju moramo najprej opredeliti pojem (naravnih) dolžnosti, ki izvirajo iz izhodiščnega položaja. Dolžnosti so načela za posameznike, ki jih posamezniki v izhodiščnem položaju sprejmejo, saj načela pravičnosti veljajo za urejanje institucij. Rawls jih opredeli kot »naravne«, saj veljajo za vse posameznike (1999: 99), vendar smo se odločili, da ta pridevnik opustimo, saj se ga običajno povezuje, tako kot v primeru naravnih pravic, s predpogodbenimi lastnostmi posameznika. V nasprotju s tem pa se glede dolžnosti posamezniki dogovorijo v izhodiščnem položaju, primernejši bi bil torej pridevnik »obči«.

Rawls izmed dolžnosti bolj natančno obravnava zgolj temeljno dolžnost – *dolžnost pravičnosti*.²⁴ Dolžnost pravičnosti je dolžnost podpirati in razvijati institucije na podlagi načel pravičnosti. Je torej dvodelna: prvič, ko pravične institucije obstajajo in se na nas nanašajo, moramo delovati v skladu z njimi; in drugič, če te ne obstajajo, moramo pripomoči k njihovi ustanovitvi. (1999: 293, 294)

Oprelitev te dolžnosti (in tudi drugih) je sporna z vidika argumentacije za izbiro načel pravičnosti. V izhodiščnem položaju naj bi posamezniki izbirali načela, na podlagi katerih se razvije dobro urejena družba. Eden od argumentov za izbiro je sprejemljivost načel pravičnosti in posledična stabilnost pojmovanja pravičnosti. Če so

²⁴ Rawls se odpove sistematični razpravi o načelih za posameznike, torej o dolžnostih, obvezah in dovoljenjih. (1999: 93)

torej načela izbrana pod predpostavko, da se jih bodo posamezniki v dobro urejeni družbi držali, potem ni potrebno po izboru načel sprejeti še dolžnosti pravičnosti (podobno bi po analogiji veljalo za dolžnost vzajemnega spoštovanja).

Ta kritika je zelo pomembna v povezavi z zgoraj omenjeno nejasnostjo »delnosti« pri delnem udejanjanju načel pravičnosti. Rawls opredeli dolžnosti kot »naravne« in jih loči od načel pravičnosti. Glede na to opredelitev potem sledi, da se dolžnosti v družbi, v kateri so načela pravičnosti delno udejanjena, ne spremenijo in jih torej moramo izpolnjevati, razen v primerih, ko je nepravilnost prevelika. Če pa jih, glede na zgornjo kritiko, opredelimo kot dolžnosti, ki izhajajo iz načel pravičnosti, pa tudi same ne bodo popolno udejanjene. K tej razliki se bomo vrnili kasneje pri obravnavi Rawlsovega pojmovanja civilne nepokorščine.

V primeru dobro urejene družbe se načela pravičnosti popolnoma udejanjajo, zato dolžnost pravičnosti tam ni sporna.²⁵ V nasprotnem primeru, v družbi, v kateri so le delno udejanjena, pa ta dolžnost pomeni, da moramo sprejeti nepravilne pravne norme in se po njih ravnati, razen v primeru, da presežejo določene meje. Rawls pri tem ne opredeli te nepravilnosti bolj natančno, tudi »določena meja« ni čisto jasna. Takšno stanje opredeli kot bolj ali manj pravično stanje²⁶ in nadalje svoja razmišljanja omeji na bolj ali manj pravično ustavno demokracijo.

Nepravilnosti v bolj ali manj pravični ustavni demokraciji izvirajo iz procesa nastajanja ustave in zakonodaje. Ker iz načel pravičnosti ne izhaja le ena možna zakonodajna rešitev, v tem smislu načela namreč niso dokončna (1999: 318), tudi v idealni družbi ni možno popolno soglasje. Tako je za ustavodajni in zakonodajni postopek potrebno uvesti obliko vladavine večine. Drugega načina za urejanje demokracije ni (1999: 312). Tako nepravilnosti primarno izhajajo iz same procedure, ki

²⁵ V tem primeru bi bila na mestu kritika zaradi cikličnosti povedanega. V družbi, v kateri so delno udejanjena načela pravičnosti, dolžnost pravičnosti lahko prekršimo. Vprašanje pa je, kako pride do nepravilnosti? Odgovor na to vprašanje Rawls poda v opredelitvi vladavine večine, povzeti spodaj, ki je procedura političnega značaja in tako ne pomeni prekršitve dolžnosti pravičnosti.

²⁶ Bolj ali manj pravično stanje definira tako : »[...] one in which the basic structure of society is nearly just, making due allowance for what it is reasonable to expect in the circumstances« (Rawls 1999: 309). Kasneje pa za takšno družbo reče, da so nepravilnosti v njej bolj ali manj namerne, trajajo dalj časa, čeprav obstaja običajna politična opozicija (1999: 329). Na splošno za takšno družbo ne bi ravno rekli, da je bolj ali manj pravična.

je bolj pravično, po Rawlsovem mnenju, ni mogoče urediti. Iz tega zanj sledi, da se nekaterim nepravicičnostim ne moremo izogniti in jih zato tudi moramo sprejeti. Imamo torej dolžnost sprejemati in se držati nepravilnih zakonov in politik, vendar pod pogojem, da so dolgoročno »bolj ali manj enako razporejene po različnih družbenih skupinah« (1999: 312). Ta argument sledi prioriteti svoboščin pri Rawlsu, torej kršitve prvega načela enakih pravic in svoboščin niso sprejemljive.

5. CIVILNA NEPOKORŠČINA

V tem poglavju bomo najprej opisali Rawlsovo pojmovanje civilne nepokorščine. To bomo nadalje vzeli za izhodišče, pri čemer bomo kritično obravnavali posamezne elemente njegove definicije. Tako naj bi na koncu prišli do zadovoljive definicije civilne nepokorščine, ki jo bomo potrebovali za obravnavo takšnih dejanj v kontekstu interneta.

5.1. RAWLSOVA DEFINICIJA CIVILNE NEPOKORŠČINE

Rawls je civilno nepokorščino opredelil (le) v kontekstu bolj ali manj pravične ustavne demokracije, v kateri je na podlagi ustave vzpostavljena legitimna demokratična oblast. Pri vprašanju civilne nepokorščine je torej za Rawlsa ključno, da državljani sprejemajo legitimnost ustave. Čeprav legitimnost ne pomeni pravičnosti, saj pomeni zgolj legitimnost procedure in ne rezultata procedure, ustavi dodeli nekakšno nenapisano imuniteto, saj je nikoli ne omeni kot vira nepravilnosti. Tako kot pri dolžnostih tudi pri ustavi ne nakaže delnega udejanjanja načel pravičnosti. Tako v primeru nepravilnosti pride do konflikta znotraj dolžnosti pravičnosti, po eni strani dolžnosti sprejemati in se ravnati v skladu z pravnimi normami, ki jih je sprejela zakonodajna večina, po drugi strani pa dolžnosti nasprotovanja nepravilnostim. Tako Rawlsova dolžnost pravičnosti pomeni tudi, da je naša (državljska) dolžnost kritična evalvacija in ne konformizem in pokorščina in tudi da ne sprejmemo situacij, ki so nepravilne, a za nas ugodne. (Sabl 2001: 328)

Rawls civilno nepokorščino definira kot: »[...] javno, nenasilno, zavestno, a vseeno politično, dejanje v nasprotju s zakonodajo, katere cilj običajno je sprememba zakonodaje ali politike oblasti.« (Rawls 1999: 320)²⁷ Z dejanjem civilne nepokorščine akter naslovi čut pravičnosti večine v skupnosti. Iz tega sledi, da je to politično dejanje, takšno pa je tudi zato, ker ga vodijo načela pravičnosti. Osnova zanj ne smejo biti osebna moralna načela ali verske doktrine, torej ne skupinski in ne lastni interesi. Rawls predpostavlja, da v bolj ali manj pravični demokraciji obstaja javno pojmovanje

²⁷ Po eni strani nekateri avtorji to definicijo navajajo brez ozadja Rawlsove teorije pravičnosti in drugih pomislekov, ki ji sledijo. Po drugi strani pa definicija ni zrasla na njegovem zelniku, saj sam pravi, da sledi Bedauovi definiciji iz leta 1961.

pravičnosti, glede na katerega posamezniki urejajo politične zadeve in tolmačijo ustavo. (1999: 321)

Pri definiciji je najpomembnejši cilj, saj se po njem civilna nepokorščina loči od drugih oblik nepokorščine – od revolucionarne nepokorščine in ugovora vesti. Za doseg tega cilja Rawls meni, da morajo biti izpolnjeni še trije pogoji: javnost in nenasilnost dejanja, ki sta že navedena v definiciji, in akterjevo sprejemanje pravnih posledic dejanja.

Javnost civilne nepokorščine po Rawlsu pomeni, da se nanaša na javna načela in je storjena v javnosti. K temu celo doda, da jo mora akter naznaniti. Je oblika nagovora, izraz globokih in zavestnih političnih prepričanj in se tako odvija v javnem forumu. To je tudi eden od razlogov za nenasilnost, saj nasilje ni združljivo s to obliko nagovora. Prikrajšanje svoboščin drugih z nasiljem zamegli kvaliteto samega dejanja. Ta argument sam po sebi ne drži, saj tako nasilje vpliva le na učinkovitost dejanja. Drug razlog za nenasilnost (in tudi za javnost in akterjevo sprejemanje pravnih posledic) je, da akter tako pokaže večini, da kljub kršitvi pravne norme sprejema pravno sistem kot celoto, kar je zagotovilo, da dejanje resnično izhaja iz politične zavesti, da je iskreno in da je naslovljeno na čut pravičnosti javnosti²⁸. (Rawls 1999: 321, 322)

K tem pogojem Rawls kasneje doda še tri, ki pa določajo upravičljivost civilne nepokorščine. Ni potrebno, da so ti pogoji izpolnjeni, vendar jih je treba opredeliti, če želimo priti do bolj poglobljene definicije, torej da poleg minimalnih pogojev lahko opišemo še druge spremenljive dejavnike. Rawls tako najprej opredeli nepravilnosti, za spremembo katerih je upravičeno kršiti pravne norme. Civilna nepokorščina je torej upravičena ob resnih kršitvah prvega načela pravičnosti (enakosti pravic in svoboščin) in drugega dela drugega načela (enakosti možnosti). Kršitve prvega dela drugega načela (načelo razlike) pa je težko ugotoviti. Racionalna mnenja o udejanjanju tega dela načela se lahko razlikujejo, saj se v glavnem nanaša na ekonomske in družbene institucije in politike. Zaradi kompleksnosti področja, ki ga ureja, je težko izločiti vpliv osebnih interesov in predsodkov. (1999: 326, 327)

Drug pogoj je izčrpanost običajnih legalnih sredstev. Ta pogoj je relativen, saj lahko običajne postopke ponavljamo, vedno nam preostane svobodni govor. Civilna nepokorščina pa je upravičena, če se pri uporabi običajnih sredstev izkaže, da se večina

²⁸ To je znova primer nekonsistentnosti pri rabi izrazov (naslavlja se na javno pojmovanje pravičnosti, na javna načela, na čut pravičnosti javnosti/večine, ...).

ne bo premislila ali je apatična, tako da nadaljevanje ni smiselno. Tretji pogoj se nanaša na uvidevnost do drugih akterjev, za katere je dejanje civilne nepokorščine upravičeno. Če je preveč akterjev obenem nepokornih, lahko odpove spoštovanje prava in ustave; tudi javni forum lahko prenese le določen obseg nepokorščine. Če je presežena ta meja, se namen nagovora akterjev lahko izkrivi ali izgubi. Tako bi akterji morali med seboj koordinirati svoje delovanje in tako vzajemno spoštovati to »pravico« do civilne nepokorščine. (1999: 328, 329)

Rawls v kontekstu delne udejanjenosti načel pravičnosti osrednjo pozornost nameni civilni nepokorščini. Poleg nje opredeli še ugovor vesti, vendar bolj z namenom razjasnitve omejitev pojma civilne nepokorščine, nekaj pozornosti pa nameni tudi kaznovanju. Tako pomembna je zato, ker nadaljuje njegov argument o stabilnosti načel pravičnosti tudi zunaj okvirov idealne teorije. Z uporom proti nepravilnostim in sprejemanjem preostalega pravnega sistema kot celote inhibira odstopne od načel pravičnosti in jih popravlja, kadar se pojavijo. Tako civilna nepokorščina pripomore k vzdrževanju in ojačanju pravičnih institucij in posledično pripelje do stabilnosti v družbi. (Rawls 1999: 336)

Kakor tudi sam Rawls priznava, je ta del njegove teorije precej abstrakten (1999: 343). V primeru stabilizacije bolj ali manj pravične družbe bi lahko rekli, da je preцениl vlogo civilne nepokorščine, in sicer s tem, da je predpostavljajal, da upravičenost pomeni tudi efektivnost. Če pomislimo nazaj na primere delovanja Ghandija in Kinga (predvsem trajanje njunih gibanj), bi lahko to predpostavko ovrgli. Vendar v primeru Rawlsove teorije to ni možno, saj predpostavljaja, da večina ima nekakšen skupen čut za pravičnost.

Rawls predvidi očitek, da ta predpostavka ni realistična, saj posameznikov pogosto ne vodi čut za pravičnost, ampak različni interesi, želje po moči, prestižu, bogastvu, ki so lahko tudi trenutne. Priznava, da posameznike vodijo različna pojmovanja pravičnosti, vendar da ta lahko posameznike pripeljejo do istega zaključka. V tem primeru obstaja tako imenovani *prekrivajoči se konsenz*, kar pomeni, da imajo pojmovanja pravičnosti nekakšen skupni imenovalac, na katerega se akterji lahko sklicujejo. V nasprotnem primeru pa civilna nepokorščina po Rawlsovem mnenju preprosto ni mogoča. (1999: 338, 340)

5.2. MINIMALNI POGOJI ZA CIVILNO NEPOKORŠČINO

Pri iskanju minimalne definicije civilne nepokorščine bomo več pozornosti namenili tistim pogojem, ki dejanje upravičujejo večini, torej (ne)nasilnosti, sprejemanju pravnih posledic, vrstam nepravčnosti in izčrpanosti drugih (legalnih) sredstev. Zadnja dva pogoja Rawls navaja kot pogoja za upravičenost v smislu legitimnosti v bolj ali manj pravični družbi, prva dva pa sta tudi namenjena upravičevanju v smislu akterjevega dokazovanja večini, da gre za zavestno in iskreno dejanje ter tako da ne gre za kriminal, ugovor vesti ali revolucionarno nepokorščino.

Za samo definicijo upravičenost kot legitimnost ni tako pomembna. Upravičevanje namreč ni abstraktno, vezano je na določen družbeni kontekst, v katerem se civilna nepokorščina izvaja. (Singer 1973: 63) Kot tako ni vrednostno nevtralnno in zato ne spada k taksonomičnemu vprašanju, ali je dejanje dejansko civilna nepokorščina ali ne. (Woozley 1976, Raz 1997, Murphy 1971, Martin 1970) Njihova obravnava pa je vseeno potrebna za opis konkretnih dejanj – za razlikovanje različnih tipov civilne nepokorščine in tudi njihove implikacije za učinkovitost takšnega dejanja.

V kontekstu učinkovitosti sta najpomembnejša prva dva pogoja, pri čemer pa se poraja tudi vprašanje, ali sta zares potrebna ali sta zgolj taktična. Rawls sicer za ostala dva meni, da prispevata k učinkovitosti dejanja, vendar, kot pravi Sabl, večina družb ne spoštuje nepokorščine v primerih »širše« nepravčnosti (2001: 329), saj je ta v primerjavi z bolj lokalnimi nepravčnostmi, ki prinašajo zgolj nevednosti, preveč abstraktna. Rawls pri vprašanju učinkovitosti dodaja, da sama ne spada v teorijo pravičnosti (1999: 330). Glede učinkovitosti v legitimnih primerih pa bi se lahko z njim strinjali, da se učinkovitost kaže v bolj prizanesljivi sodni obravnavi, torej pri (manjšem) kaznovanju teh dejanj. (Rawls 1999: 339)

5.2.1. AKTER IN NASLOVNIK

Akter v dejanju civilne nepokorščine je manjšina v političnem pomenu besede. Manjšina je posameznik ali skupina, ki daje prednost določenim vrednotam. Manjšina brani in ne zgolj nasprotuje, kar pomeni, da ponuja alternative obstoječim prepričanjem v družbi. Držijo se nekega sistema prepričanj ali idej in se ravnaajo v skladu z njimi – sledijo nekemu določenemu cilju (Moscovici 1985: 14, 15).²⁹

²⁹ Tako definiran akter bi lahko bil sprejemljiv tudi za Arendtovo (glej 3. poglavje), saj je posameznik lahko del širše družbene skupine, manjšina pa postane s komponento aktivnosti.

Naslovnik civilne nepokorščine je večina oziroma po Rawlsu čut pravičnosti večine v skupnosti. V njegovi idealni teoriji zakonodajni proces poteka še v izhodiščnem položaju, v katerem sodelujejo vsi. V bolj ali manj pravični družbi pa Rawls še naprej enači večino v družbi ter večino v zakonodajnem in izvršilnem procesu v smislu reprezentativne oblasti. Prva torej lahko vpliva na slednjo, vendar pa Rawls nikjer ne razjasni, kako se ali kako se mora vplivati – ne omenja *kanalov vplivanja* (Cohen in Arato 1992: 576).

5.2.2. JAVNOST CIVILNE NEPOKORŠČINE.

Civilna nepokorščina mora biti *javna* – nanašati se mora torej na javno v pomenu »splošnega ali posebej državnega pomena« (Splichal 1997: 33) in izvede se v javnem forumu, za katerega lahko (le iz konteksta) sklepamo, da Rawls s tem misli javno sfero (v nasprotju z zasebno). Samo dejanje pa mora biti javno, kar pri Rawlsu pomeni obče prepoznavno. Kar je javno, naj bi bilo torej znano vsem državljanom (Pinter 2005: 142).³⁰ Ta pomen javnosti je v kontekstu civilne nepokorščine skladen z načelom suverenosti ljudstva (tako tudi zgornja opredelitev naslovnika).

Ker civilno nepokorščino lahko ločimo na dve fazi, ki se sicer lahko zgodita sočasno, na samo kršenje pravne norme ter na priznanje in obrazložitev dejanja, je potrebno zanj določiti obseg javnosti. Glede na namen dejanja kot celote je tako potrebno le, da sta priznanje in obrazložitev javna. (Gosling 1990, Smart 1991, Raz 1997) S takšnim zoženjem pogojev razširimo obseg pravnih norm, ki jih akter lahko krši (tako na primer ima možnost neplačevanja davkov). Rawls pri obravnavanju javnosti civilne nepokorščine še pravi, da mora akter naznaniti dejanje (»give fair notice«), kar se zdi nesmiselno, saj bi potem takšna dejanja lahko bila v celoti preprečena.

5.2.3. VRSTE NEPRAVIČNOSTI

Rawls opredeli dve vrsti nepravičnosti. Prva vrsta nepravičnosti izvira iz dejstva, da se trenutna ureditev družbe v različnih stopnjah razlikuje od javno sprejetih

³⁰ Ta pomen javnosti velja le za delo »Theory of Justice«, v nadaljnjih vpelje npr. koncept javnega razuma.

standardov, ki so bolj ali manj javni.³¹ Druga vrsta pa izvira iz dejstva, da se ureditev sklada s pojmovanjem pravičnosti v družbi, vendar je to samo nerazumno in v mnogih primerih nepravilno. (Rawls 1999: 309) Pojmovanje pravičnosti je razumno sorazmerno z močjo argumentov, ki bi jih za njegov izbor lahko podali v izhodiščnem položaju (1999: 310).

S civilno nepokorščino se akter lahko zoperstavi samo prvi vrsti nepravilnosti, saj se le v tem primeru lahko naslovi na čut pravičnosti večine. Glede na to, kot Rawls prizna, da ima čut pravičnosti v realni družbi manjši obseg, saj je določen s prekrivajočim se konsenzom, veliko nepravilnosti spada pod drugo vrsto. Če samo pomislimo na dve temi, ki sta povzročili veliko konfliktov v Sloveniji – istospolne partnerske zveze in gradnja islamskega kulturnega centra, lahko vidimo, da sta »padli« izven prekrivajočega se konsenza. Če bi ju obravnavali iz čistega, idealnega vidika načel pravičnosti, teh konfliktov ne bi bilo.³²

V ta sklop spadajo tudi nepravilnosti, ki ne zadevajo posameznikov »tukaj in zdaj«, se pa nanašajo na obe načeli pravičnosti, in sicer okoljska vprašanja, vprašanja oboroževanja, jedrske energije, itd. Načeli pravičnosti namreč tudi vsebujeta načelo pravične varčnosti, ki se tiče naslednjih generacij. Ker to določilo spada k drugemu načelu, lahko hitro pozabimo, da pri njem ne gre le za ekonomska vprašanja. Če gledamo načeli kot celoto, pa pravična varčnost pomeni, da je potrebno neenakosti razporejati tako, da bodo naslednje generacije imele na voljo (vsaj) enak obseg vrednosti pravic in svoboščin. Če tega ne upoštevamo na primer pri varstvu okolja, lahko naslednjim generacijam celo preprečimo obstoj. (Carter 1998)

Načeli pravičnosti moramo gledati (tudi) kot celoto v primeru ekonomskih nepravilnosti. Rawls sicer te izključuje pri obravnavi upravičene civilne nepokorščine, pred tem pa, kot že povedano, izpostavi, da neenakosti, ki so dovoljene z drugim načelom pravičnosti, ne smejo postati tako velike, da bi povzročile neenakosti v obsegu svobode in tako kršile prvo načelo. Upoštevajoč obe načeli kot celoto, bi lahko rekli, da

³¹ Pod to vrsto nepravilnosti spada tudi zanimiv primer nasprotovanja pravičnemu zakonu. Pri izvajanju pravičnega zakona se nepravilnosti še vedno lahko dogodijo, kar pomeni, da ga je potrebno dopolniti in tako zagotoviti bolj striktno izvajanje.

³² Nekatera vprašanja pa bi tudi iz tega idealnega vidika težko rešili, na primer vprašanje splava in evtanazije.

je dejanje civilne nepokorščine upravičeno tudi v boju proti nepravilnostim, ki so posledica na primer globalizacije.

Rawls tako kot ustavo na nek način idealizira pojmovanje pravičnosti v družbi. Ne zanika dejstva, da se tudi v bolj ali manj pravični družbi pojavi druga vrsta nepravilnosti, vendar se v tem primeru morajo akterji z njimi sprijazniti, v nasprotnem primeru pa so militanti. (glej Rawls 1999: 310, 322, 323)

V nasprotju z Arendtovo Rawls tako omeji civilno nepokorščino na ohranjanje statusa quo. Na nek način je pojmovanje pravičnosti relativno statično, civilna nepokorščina namreč ne more biti usmerjena k popravkom ali razvoju pojmovanja pravičnosti. Na tem mestu se bomo ločili od Rawlsovega pojmovanja civilne nepokorščine, saj pogoj, da se mora akter nasloviti na čut pravičnosti večine, izhaja iz njegove dolžnosti pravičnosti. Sprejemati mora in se ravnati v skladu s pravnimi normami, ki jih je sprejela zakonodajna večina. To seveda velja le v primeru, da je dolžnost pravičnosti akterja popolno udeležena, kar Rawls predpostavlja (glej zgoraj). V tem kontekstu ne moremo izključiti druge vrste nepravilnosti. Civilna nepokorščina torej ni le način opozarjanja na prvo vrsto nepravilnosti in spremembe nepravilnih pravnih norm. Lahko je tudi način opozarjanja na »sistemske napake« in tako igra vlogo ozaveščanja večine. (glej tipologijo pri Singer 1973³³ in Raz 1997³⁴)

Rawls izloči tudi nekatera druga nemoralna dejanja, na primer mučenje živali, obravnavo živali v mesni industriji, itd. Cohen in Arato pravita, da te nepravilnosti za liberalnega demokrata ne obstajajo (1992: 569). Rawls sicer ne trdi, da mučenje živali ni moralno sporno, vendar pri tem ne moremo govoriti o (ne)pravičnosti, saj ta velja le za ljudi. Tako takšnih vprašanj ne moremo reševati znotraj okvirov njegove teorije, sam predlaga, da bi jih reševali glede na teorijo naravnega reda in našega mesta v njej. (Rawls 1999: 448) Tovrstna vprašanja pa ne spadajo v obseg civilne nepokorščine, saj ne zadovoljijo pogoja »civilnega«. Vključitev tovrstnih vprašanj je možna glede na načelo pravične varčnosti (glej zgoraj), na primer če se pravice živali brani v kontekstu zmožnosti prehranjevanja naslednjih generacij.

³³ Singer poleg »rawlsijanske« opredeli še civilno nepokorščino za publiciteto (1973: 74-83).

³⁴ Raz pravi, da je civilna nepokorščina lahko usmerjena učinkovito ali ekspresivno (ali oboje) (1997: 263).

5.2.4. (NE)NASILNOST CIVILNE NEPOKORŠČINE

Vprašanje (ne)nasilnosti civilne nepokorščine je izzvalo veliko polemik v »zlatem obdobju« teorij civilne nepokorščine – po (relativnih) uspehih gibanja za državljanske svoboščine črncev v Združenih državah Amerike in protestih zoper vietnamsko vojno. V vseh primerih pa lahko opazimo, da nasilja avtorji ne definirajo. Zinn je eden redkih, a tudi on manko le na kratko opiše. Pravi, da je nasilje lahko usmerjeno na človeka ali na lastnino, udejanja pa se tudi v različnih stopnjah (1971: 107).

V praksi je nenasilnost predvsem taktična, tako se akter izogne obtožbam in se ne »spusti na raven« tistih, ki povzročajo nepravilnosti. Vsi bi se seveda strinjali, da umor človeka ni dopusten. Akter ne bi smel imeti namena fizično poškodovati drugih ljudi ali lastnine. (Martin 1970: 132) Vendar kje postaviti mejo, ali jo postaviti le za nasilje nad človekom in ali jo sploh postaviti? Ta vprašanja so moralne narave in, tako ocenjuje na primer Wozzley, ne spadajo med taksonomična vprašanja, ampak pod vprašanja efektivnosti in možnosti upravičevanja (1976: 325).

Težava se namreč pojavi pri tem, da je v vsaki civilni nepokorščini določena stopnja nasilja. Vsaka namreč izsiljuje, in sicer v Habermasovem smislu vnovične vzpostavitve kanalov vplivanja (glej 3. poglavje) – ne izsiljuje rezultata ampak sam proces. Izsili vsaj določeno mero pozornosti večine (tudi v primeru neefektivne civilne nepokorščine), lahko tudi pretehtanje pojmovanja pravičnosti ali celo (posledično) spremembo pravne norme.

Ta vidik izvira iz vprašanja relativne izčrpanosti pravnih sredstev. Akter naj bi pred dejanjem civilne nepokorščine poizkusil vplivati z drugimi (legalnimi) sredstvi ali vsaj s tistimi, ki niso futilna. (Rawls 1999, Raz 1997, Greenawalt 1991) Civilna nepokorščina tako izsili obravnavo nepravilnosti, ki je s temi drugimi sredstvi ni mogel doseči. Če prenesemo to Habermasovo misel na Rawlsovo teorijo pravičnosti, bi lahko rekli, da civilna nepokorščina kot zadnji način vplivanja po izčrpanosti drugih sredstev pomeni kršenje prvega načela pravičnosti, ki poleg ostalih posebno pozornost namenja političnim svoboščinam. Tako bi vsi primeri civilne nepokorščine na nek način bili upravičeni.

Nenasilnosti civilne nepokorščine torej ne smemo razumeti kot popolnoma nenasilne, če kaj takega sploh obstaja. Določena raven nasilja je neizogibna, pa naj akterji onemogočijo vstop v različne zgradbe, zaprejo cesto in ustavijo promet ali

povzročijo škodo na lastnini. Kot pravi Klang, takšno nasilje mirno prenašamo ob vsakem praznovanju novega leta. (2004: 82)

Nenasilnost civilne nepokorščine naj bi to dejanje ločevalo od revolucionarne nepokorščine. To v praksi sicer večinoma velja, nasprotni primer je na primer nenasilna revolucija na Portugalskem leta 1974, vendar to ni argument za vključitev tega pogoja v definicijo civilne nepokorščine. Če pa se osredotočimo na dejanje civilne nepokorščine kot način pridobivanja pozornosti večine, pa moramo v definicijo vključiti pogoj, da akter ne sme namenoma fizično raniti ali ubiti drugih oseb, in jo tako ločiti od terorističnih dejanj.

5.2.5. PRAVNE POSLEDICE CIVILNE NEPOKORŠČINE

Rawls pravi, da je potrebno sprejeti pravne posledice dejanja, vendar da se akter z njimi verjetno ne strinja (1999: 322 n.). Sprejel pa jih bo, da pokaže večini, da prepoznava legitimnost sistema in se tako izognil obtožbam revolucionarnosti. Čeprav za akterja ni legitimen, mora pokazati, da želi z večino nadaljevati sodelovanje v družbi. Tako sprejemanje pravnih posledic služi podobnemu cilju kot nenasilnost.³⁵ (Martin 1970: 132) Ima pa še eno pomembno funkcijo, in sicer, da tako kot kazenski sistem zavira pojav lahkomišelnih in neiskrenih dejanj (Sabl 2001: 232).

Menimo, tako kot Woolley (1976: 328-330), da je ta pogoj treba natančneje formulirati. Vsak, ki se odloči za kršenje pravnih norm, lahko pričakuje kaznovanje in to tveganje sprejme, saj daje večji pomen preprečevanju nepravilnosti kot lastnim interesom. Ta pogoj torej ne bi smel zahtevati, da se oblastem predamo, ampak zgolj da se jim ne smemo upirati ali jim bežati. Sama kazen ne sme biti pogoj, saj, kot se sprašuje Bedau (1991: 49), ali nekaznovana civilna nepokorščina ni več civilna nepokorščina?

5.3. DEFINICIJA CIVILNE NEPOKORŠČINE

S pregledom vseh elementov definicij civilne nepokorščine v tem in v drugem poglavju smo lahko izluščili nekakšno minimalno definicijo, ki razrešuje le vprašanja

³⁵ V teh dveh primerih je razvidna zapuščina Gandhija in Kinga v ameriški misli, vendar je pri obeh pogoj nenasilnosti izviral bolj iz verskih razlogov, upiranje pravnim posledicam pa bi bilo netaktično in nemoralno.

taksonomične narave in ne vprašanj etičnosti, upravičenosti, moralnosti itd. Tako civilno nepokorščino definiramo kot:

»javno dejanje, ki krši avtoritarne norme ob prepoznavanju splošnih državljskih obveznosti z namenom odprave javnih nepravilnosti ali opozarjanja nanje brez namernega fizičnega nasilja nad drugimi osebami.«

Ob tem moramo še dodati obrazložitve pomenov posameznih elementov definicije. Akter z dejanjem civilne nepokorščine krši avtoritarne norme, torej ne samo pravne, ampak vse tiste, ki terjajo pokorščino in je za kršitev pričakovana kazen. Dejanje je torej nezakonito ali vsaj razumljeno kot tako. (Bay 1971: 76) Prepoznavanje splošnih državljskih obveznosti v dejanju civilne nepokorščine pomeni, da je dejanje zavestno, da je akter izčrpal vsa nefutilna druga (legalna) sredstva in da pravnim posledicam, ki mu (lahko) sledijo, ne sme bežati.

Pomen javnega³⁶ (glej 2. poglavje) v definiciji je sledeč:

1. javno v *javnem dejanju* pomeni:

- a) javno kot obče vidno in/ali dostopno, pri čemer je nujno javno le priznanje,
- b) javno kot specifična narava delovanja, pri katerem posledice niso omejene na posameznike, ki v njem neposredno sodelujejo.

2. javno v *javni nepravilnosti* pomeni:

- c) javno v pomenu splošnega ali posebej državnega pomena.

Zaradi potrebe po ločevanju civilne nepokorščine od terorističnih dejanj pa smo v definicijo vključili pogoj, da akter ne sme namerno fizično poškodovati ali ubiti drugih oseb.

Ta definicija razrešuje le taksonomična vprašanja. Ne ukvarja se niti z vprašanji učinkovitosti, torej z učinkom, ki ga dejanje civilne nepokorščine lahko ima na javnost ali na oblast, niti z vprašanji upravičenosti, saj ta vključujejo moralne sodbe in so vezana na določeno družbo v določenem času.

Kot že rečeno, civilna nepokorščina se udejanja na veliko različnih načinov in mnoge od teh so v preteklosti obravnavali kot mejne primere ali pa celo kot primere revolucionarne nepokorščine ali ugovora vesti. Tudi ta definicija vseh teh težav ne razrešuje. Največja težava se pri njej pojavi pri njeni aplikaciji v praksi, saj vsebuje

³⁶ Pomen javnega v definiciji je razložen bolj natančno – po eni strani ker je to eden najpomembnejših elementov definicije, po drugi strani pa ker je v definiciji potrebno upoštevati vse tri pomenske razsežnosti javnega.

elemente, ki jih objektivno težko ocenimo. Takšen element je na primer namen civilne nepokorščine. Glede na definicijo mora akter dejanje storiti z namenom odprave javnih nepravilnosti ali opozarjanja nanje. V praksi je namen lahko prepoznati predvsem v učinkovitih primerih civilne nepokorščine, vendar retorične in/ali taktične sposobnosti ne morejo biti pogoj za takšno dejanje.

6. CIVILNA NEPOKORŠČINA IN INTERNET

Če navedeno razumevanje pojma civilne nepokorščine apliciramo na posebne okoliščine, v našem primeru na internet, moramo najprej opozoriti na pomanjkljivosti Rawlsove teorije, ki pa ne izhajajo zgolj iz dejstva, da je njegova teorija pravičnosti idealna teorija. Kot že rečeno, Rawls ne govori eksplicitno o kanalih vplivanja ali informiranju posameznikov o javnih zadevah. Tudi pri obravnavi javnega foruma se zdi, da še vedno govori iz stališča izhodiščnega položaja, kjer so (hipotetično) zbrani vsi. Tako javno sfero na nek način lokalizira in zanemarja vlogo javnega (množičnega) komuniciranja pri oblikovanju javne sfere in posledično demokratičnih procesov. Poleg tega jo obravnava kot splošno in nediferencirano, čeprav bi lahko celo govorili o »mreži javnosti« (Splichal 1997: 38).

V luči ugotovljenega se moramo tako za nadaljevanje dela delno ločiti od Rawlsove (zgodnje) teorije, torej javno sfero obravnavati zunaj okvirov njegove idealne teorije, upoštevati pa vlogo, ki jo daje javni sferi, pri razumevanju civilne nepokorščine

6.1. STRUKTURNE SPREMEMBE - K MEDIATIZIRANI IN VIRTUALNI JAVNI SFERI

Javna sfera v sodobnem pomenu se je oblikovala s pojavom množičnih medijev. Z njimi se je dostopnost do javnih dogodkov povečala vsaj v dveh pomenih: 1) razširila je možnost, da nekoga vidno doseže in 2) povečal se je spekter možnosti, da nekaj postane vidno. Ključno pri tem je, da javni značaj dogodka (ali posameznika) ni bil več vezan na delitev skupnega prostora. Javno pomeni posredovano in predstavljeno v množičnih medijih. (Oblak 2003: 44-46)

V drugi polovici 20. stoletja se je s pojavom sodobnih množičnih medijev spremenilo pojmovanje javne sfere, ki je v nasprotju s strogo (idealno) opredelitvijo ne sestavljajo omrežja vzajemnih medosebnih komunikacij in kanalov participacije, pač pa temelji na reprezentacijah v množičnih medijih. (Splichal 1997: 39) Tako je ekskluzivno oblikovana pod vplivom množičnih medijev, ki določajo njeno naravo, pogoje delovanja in njene omejitve. Javno je torej le tisto, kar »živi v medijih in prek njih«. (Oblak 2003: 44, 48) Iz tega izvira tudi poimenovanje *mediatizirana javna sfera*.

Množični mediji tako določajo oz. nazorno kažejo »meje legitimne razprave v družbi« (Splichal 1997: 336). S to funkcijo, funkcijo prednostnega tematiziranja, mediji

določajo o čem javnost razmišlja in razpravlja. Pomembno pa tudi določajo načine medijske reprezentacije posameznih akterjev (Oblak 2003: 50), torej na nek način vplivajo tudi na to, kako o temi, akterju ali dogodku javnost razmišlja in razpravlja. Informacije odbirajo na *dnevni red medijev* le, če izpolnjujejo določene novičarske vrednote³⁷, in so nadalje njim primerno uokvirjene.

Z razvojem sodobnih komunikacijskih tehnologij, še posebej interneta, so se pojavila optimistična razmišljanja o javni sferi, o vračanju k strogem ali idealnem pojmovanju. Te napovedi se niso v celoti uresničile, čeprav internet odpira možnosti zanje. V tem kontekstu lahko naštejemo naslednje lastnosti interneta, ki ga pomembno razlikujejo od tradicionalnih medijev:

- interaktivnost – vključuje dvosmerni tok informacij, in sicer komuniciranje na osnovi recipročnega komunikacijskega toka od mnogih k mnogim (Hague in Loader 1999: 6) in tako omogoča večjo možnost prepoznavanja različnih mnenj (Oblak in Petrič 2005: 67³⁸).
- globalna mreža – razširjena je dostopnost do virov informacij v prostoru, saj komuniciranje ni omejeno na nacionalno državo. Tako se tudi raztaplja (striktno) nacionalna identiteta in razvija globalna in lokalna. (Hague in Loader 1999: 6)
- svoboda govora – posamezniki lahko izražajo svoja mnenja, ki lahko nasprotujejo uradnim in državnim pogledom, brez cenzure, revizije ali sankcij. (Hague in Loader 1999: 6) Je torej odprt komunikacijski prostor (Oblak in Petrič 2005: 67).
- svoboda združevanja – posamezniki se lahko pridružijo virtualnim skupnostim na podlagi skupnih interesov (Hague in Loader 1999:6).
- proizvodnja vsebin – posamezniki lahko proizvajajo informacije brez uradne revizije ali sankcije (Hague in Loader 1999: 6), tako se briše konvencionalna delitev med producentom in prejemnikom. Sama produkcija vsebin ne potrebuje velikega ekspertnega sistema (Oblak in Petrič 2005: 67) ali velike količine (zagonkega) kapitala. Tako preobraža svobodo tiska, ki se seveda nanaša tudi na druge medije, iz

³⁷ Novičarske vrednote so: trajanje, velikost dogodka, nedvoumnost, smiselnost, skladnost, nepričakovanost, kontinuiteta, zgradba, nanašanje na elitne države in osebe, posebljanje in negativnost. (Galtung in Ruge, 1973 v Hartley, 1989: 76-79)

³⁸ Lastnosti interneta, citirane iz tega vira s 67. strani, so prirejene po Slevinu.

poprej popolnoma negativne pravice (svobode kapitala) v pozitivno (svobodo biti »tiskan«).

- Razširjena dostopnost v času je omogočena z ažurnostjo interneta in možnostjo arhiviranja informacij, kar pomeni, da uporabniki niso več zavezani trenutnim informacijam, pač pa se v veliki meri lahko poslužujejo tudi predhodnih dogodkov in starejših zapisov. (Oblak in Petrič: 67, 15, 83)

Te lastnosti interneta ne pomenijo same po sebi, da se je z njihovo pomočjo oblikovala nova elektronska javna sfera, torej kot možnost revitalizacije javne sfere (Oblak 2003: 53) v njenem strogem pomenu. V zgodnji fazi interneta, ko so ta prostor napolnjevale in determinirale elektronsko podprte konverzacije (Oblak 2003: 61), je ta možnost obstajala, kar je tudi vidno v futurističnih napovedih iz tistega obdobja (glej Oblak 2003). V sedanji fazi interneta pa prevladujejo spletne reprezentacije, ki so namenjene predvsem predstavitvi koherentnih pozicij ter informiranju, vplivanju in prepričevanju tistih, ki se nanje priključijo (Oblak 2003: 61).

S prevlado paradigme spletnih reprezentacij lahko nastajajoča elektronska javna sfera prej spominja na model mediatizirane javne sfere, kot pa se od njega oddaljuje. (Oblak 2003: 71) Internet je postal do neke mere »ogledalo realnega sveta« (Paul 2003: 205), ki utrjuje obstoječe vzorce družbenih in kulturnih razmerij, v katerih potrošniška kultura in sistem, ki stojita v ozadju, dominirata nad atomiziranimi posamezniki in družbenimi skupinami (Oblak in Petrič 2005, 181).

Razprave o elektronski javni sferi ne moremo končati na tako negativno noto, saj se oblike komuniciranja, ki so se razvile in utrdile v zgodnji fazi interneta, niso spremenile. Te so osnovane na zgoraj omenjenih lastnostih interneta, ki omogočajo dialoške situacije, v katerih se lahko posamezniki družijo in izmenjujejo mnenja o zadevah, ki so v njihovem skupnem interesu. (Oblak 2003: 71) Res je, da v sedanji fazi interneta prevladujejo spletne reprezentacije, vendar je informacijska tehnologija še vedno v povojih in tako dominacija slednjih ni tako samoumevna. Ravno v tem kontekstu sem nam zdi pomembna obravnava aktivizma in civilne nepokorščine na internetu, saj se z uporabo potencialov bori proti dominaciji spletnih reprezentacij.

6.2. AKTIVISTI V MEDIATIZIRANI IN VIRTUALNI JAVNI SFERI

Aktivisti³⁹, in pri tem seveda tudi akterji civilne nepokorščine, imajo v razmerju do množičnih medijev depriviligiran položaj. Proizvodnja medijskih vsebin je namreč strukturno nagnjena k tistim, ki novinarjem ponujajo stabilne in avtoritativne tokove informacij o javnih zadevah (O'Donnell 2002: 31). Aktivisti kot neuradni viri informacij se soočajo s težavami, in sicer kako pridobiti pozornost medijev, se uvrstiti na njihov »dnevni red« in tudi zagotoviti resnost obravnave njih in problema, ki ga izpostavljajo. Mnenja aktivistov so sicer lahko predstavljena v novicah, vendar so takrat podrejena njeni strukturi in igrajo pomembno funkcijo tako imenovane *inokulacije*⁴⁰.

Nekatere skupine so se v ta namen prav profesionalizirale in oblikovale skupine, ki se ukvarjajo z odnosi z mediji (in javnostmi). Dober primer takšne skupine je Greenpeace. Druge skupine pa se s temi težavami še vedno borijo, predvsem bolj radikalne, ki predstavljajo drugačne kulturne vrednote in se ne strinjajo z načinom proizvodnje vsebin množičnih medijev (Andersen 2003: 117) – se nočejo spustiti na »njihovo raven«. Civilna nepokorščina je lahko vzvod, da se problem, ki ga akter izpostavlja, uvrsti na »dnevni red«. Mirni in legali dogodki, kot na primer protesti (brez izgrediv), ne pritegnejo vedno pozornosti, bolj so seveda atraktivni tisti, ki vsebujejo element nasilja.⁴¹ Slabe novice so dobre novice.

Sama uvrstitev na dnevni red pa še ne pomeni obravnave problema, ki ga akter izpostavlja. Civilna nepokorščina sama po sebi izpolnjuje nekatere novičarske kriterije: ponavadi ne traja dolgo, je nepričakovan negativen dogodek in tako hitreje doseže mejo velikosti dogodka za uvrstitev na dnevni red. Nekatere novičarske vrednote pa izpolnijo novinarji sami, in sicer na način, kako reprezentirajo sam dogodek. Sporočilo akterjev v novici ne igra glavne vloge, pomemben je dogodek v smislu spektakla. Pri tem je, kot rečeno, pomemben dejavnik tudi nasilnost dejanja (v vseh različnih stopnjah), saj ta pomeni tudi obstoj žrtve, ki (skozi poosebljanje) prinaša dogodku dramatičnost in lahko tudi čustvenost.

³⁹ Pojem aktivistov razumemo širše od pojma akterja civilne nepokorščine.

⁴⁰ Funkcijo inokulacije je v kontekstu razredne družbe opredelil Roland Barthes (2000: 150), če pa jo prenesemo na sedanost, pomeni, da s kratko predstavitevijo »neuradnih« mnenj aktivistov imunizirajo oziroma ojačajo uradna mnenja.

⁴¹ Za zanimiv pregled medijske obravnave protestov proti stranki Pauline Hanson v Avstraliji glej Scalmer (2001). Pri pisanju o teh protestih so se mediji razpisali o nasilnosti in neavstralskem značaju protestnikov, ob tem pa spregledali rasistično in skoraj nacistično politiko stranke Pauline Hanson.

Rezultat preoblikovanja pomena dejanja civilne nepokorščine s prilagajanjem novičarskim vrednotam v množičnih medijih pa je, da se zamegli ali sploh ne omeni »pravega« problema, torej nepravilnost, ki je samo dejanje spodbudila. To je tudi eden od razlogov, da se akterji obračajo na internet in ga uporabljajo za sporočanje alternativnih vsebin.

Kot rečeno, internet omogoča nove oblike komuniciranja. Prek njega lahko spletemo medosebna, sinhrona oziroma sočasna komunikacijska razmerja kot tudi skupinske, množične asinhronne oblike komunikacijskih odnosov. Spreminja se tudi način prepoznavanja političnih somišljenikov, tvorijo se specifične interesne skupine, ki predstavljajo svoje politične preference in rekrutirajo morebitne zagovornike ali celo aktivne člane. (Oblak 2003: 5)

Aktivisti so hitro odkrili prednosti teh novih tehnologij za organiziranje, informiranje, ozaveščanje, mobiliziranje in koordinacijo aktivnosti s pomočjo novičarskih skupin, spletnih mest, z e-pošto (Lax 2000: 160) in sedaj tudi z blogi⁴², tako imenovanimi »messengerji« in »Skype-om«, zametki se celo kažejo v virtualnih svetovih (na primer There⁴³) in spletnih igrah (Buckendorff 2004). S pomočjo interneta organizirajo aktivnosti v realnem svetu in na internetu.⁴⁴

Obseg tovrstnega delovanja na internetu kaže, da pesimizem glede »mediatizacije« elektronske javne sfere ni upravičen, saj omogoča obstoj, razvoj in izražanje takšnih skupin, ki se ne osredotočajo toliko na tradicionalne politične teme, ampak odpirajo nove (Papacharissi 2004: 389), še posebej v primerih globalnih oziroma transnacionalnih skupin. Internet je posebej učinkovit medij za mobilizacijo na lokalni ali nacionalni ravni, vendar tudi na globalni ravni njegov učinek ni zanemarljiv. V

⁴² Blogi so še posebej pomembni za razvoj svobode izražanja v represivnih državah, kjer so blogerji že bili aretirani in zaprti. Oblikovala se je celo mednarodna iniciativa Civiblog, ki jim pomaga vzpostaviti bloge. (<http://www.civiblog.org>) Seznam držav, ki cenzurirajo spletna mesta ter kaznujejo blogerje in spletne novinarje, vsako leto objavi organizacija Novinarji brez meja (»Reporters sans frontieres«). Seznam za leto 2006 je dostopen na: http://www.rsf.org/article.php3?id_article=17177.

⁴³ <http://www.there.com>

⁴⁴ Zanimiva akcija v letošnjem letu je akcija »Save the Internet«, ki je povezala čez 750 skupin, peticijo je podpisalo čez milijon ljudi. Akcija, ki poleg podpisa peticije poziva k pisanju in klicanju kongresnikov ter promoviranju tega spletnega mesta (<http://www.savetheinternet.com>), je odziv na predlog zakona, ki je v obravnavi v ameriškem kongresu, ki bi pomenil konec *mrežne nevtralnosti* (»network neutrality«).

zadnjih letih je olajšal nastanek in povezovanje tako imenovanih alternativnih antiglobalističnih gibanj in gibanj za globalno pravičnost, ki se borijo proti nepravilnostim, ki so posledica globalizacije.⁴⁵ (Langman 2005: 44) Možnosti mobilizacije teh gibanj pa se ne kažejo le v dejanjih razdrobljenih (nacionalnih) skupin znotraj gibanj (na primer z bojkoti blagovnih znamk, protesti in civilno nepokorščino). V zadnjih letih smo bili priča dogodkom, v katerih so sodelovali posamezniki iz celega sveta – vsi zbrani na enem mestu, kot na primer na protestih ob vrhah Svetovne trgovinske organizacije ali skupine G8,⁴⁶ ali pa sočasni protesti po celem svetu, kot na primer protesti proti ameriškemu napadu na Irak, v katerih se je po celem svetu zbralo več kot 20 milijonov ljudi (Langman 2005: 54 n.).

Internet pa tudi ni brez napak. Sama možnost dostopa še ne pomeni dejanskega dostopa, saj je informacije v tem skoraj neomejenem prostoru potrebno najti. Najlažje je seveda s predhodnim poznavanjem URL naslova spletnega mesta ali pa iskanje s pomočjo spletnih iskalcev. Zaradi koncentracije trga spletnih iskalcev in komercialne pogojenosti priklicanih virov pa se je potrebno zavedati, da zaporedje priklicanih spletnih mest ne odseva nujno njihove objektivne vrednosti kot informacijskih virov. (Oblak in Petrič, 2005: 187) Ne samo aktivisti, tudi ostale skupine, se torej morajo za dejanski dostop do njihovih spletnih mest zanašati na druga (bolj popularna) spletna mesta, na tradicionalne množične medije ali na medosebno komuniciranje na internetu in v realnem svetu. (Lax 2000: 161)

V nadaljevanju se bomo osredotočili na dva vidika civilne nepokorščine v virtualni javni sferi. Kot rečeno, javnost civilne nepokorščine lahko pomeni javnost priznanja in obrazložitve, javnost dejanja ali oboje. Glede na to lahko dejanja civilne nepokorščine delimo na tista, ki internet uporabljajo za objavo priznanja in obrazložitve, in na tista, ki jim internet omogoča javnost dejanja ter priznanja in obrazložitve.

⁴⁵ Velik vpliv pri nastanku teh gibanj je imelo zapatistično gibanje, ki se je iz svojega jedra (EZLN – Zapatistična nacionalna osvobodilna vojska) v jugovzhodni Mehiki razširilo po celem svetu.

⁴⁶ Za namene mobilizacije ob dogodkih kot so vrhovi skupine G8, STO ipd. je na primer vzpostavljeno spletno mesto »Protest.Net« (<http://www.protest.net>), kjer so poleg nasvetov in informacij za aktiviste objavljeni kraji in datumi prihodnjih vrhov in podobnih dogodkov ter drugih napovedanih protestov.

6.3. INTERNET KOT MEDIJ ZA CIVILNO NEPOKORŠČINO

Internet lahko pri dejanju civilne nepokorščine igra vlogo medija, zagotavlja torej javnost priznanja in obrazložitve. Pri tem igra pomembno vlogo, saj predstavlja način za premostitev težav aktivistov z množičnimi mediji. Zgoraj smo predvsem izpostavili pomen interneta za organizacijo in mobilizacijo skupin in gibanj, torej tudi za civilno nepokorščino; pri tem pa so pomembne možnosti, ki jih ta daje za produkcijo alternativnih vsebin.

Glede na zgornji opis težav pri iskanju določenih spletnih mest bi se lahko vprašali, ali je objava na spletnem mestu smiselna za civilno nepokorščino glede na njene namene, saj v tem primeru doseg sporočila ni zadosten. Situacija vendarle ni tako črnogleda, saj so se na internetu oblikovali nekakšni alternativni mediji, ki so v nasprotju s tradicionalnimi mediji veliko bolj interaktivni, saj omogočajo proizvodnjo vsebin vsem.

Dober primer takšnega medija je neodvisna medijska mreža Indymedia. Mreža se je oblikovala ob protestih na vrhu Svetovne trgovinske organizacije v Seattlu novembra 1999: da bi omogočili neodvisno objavo novic s terena.⁴⁷ Kasneje so se takšni centri začeli pojavljati po celem svetu. Medijska mreža Indymedia je sedaj sestavljena iz več kot 190-ih centrov v več kot 50-ih državah.⁴⁸ Na spletna mesta Indymedia centrov lahko vsebine objavi kdorkoli (besedila, fotografije ter avdio in video posnetke), formalne uredniške politike ali hierarhije ni, saj je njihov cilj odprt, nemoderiran prostor.⁴⁹ Na splošno odstranijo le rasistične, seksistične, homofobične vsebine in primere sovražnega govora. Poleg možnosti objave vsebin pa pri vsaki omogoča dvosmerno komunikacijo z možnostjo komentiranja zapisa in diskusije. (Meikle 2002: 90) Večinoma se zavzemajo za antiglobalistična načela, s posebnim poudarkom na nasprotovanju globalnim korporacijam (torej tudi korporativnim medijem); zavedajo pa se tudi pomena dialoga za razreševanje problemov in konfliktov.

⁴⁷ Sodelavci Indymedia so bili v kasnejših protestih ob 27. in 29. vrhu skupine G8 leta 2001 in 2003 tudi tarče napadov policije. Leta 2004 je Ameriška zvezna policija (FBI) zaradi suma podpiranja terorizma zasegla dva strežnika, na katerih je gostovalo 20 Indymedia centrov. (Cerar 2004)

⁴⁸ Krovno spletno mesto mreže Indymedia je dostopno na spletnem naslovu <http://www.indymedia.org>.

⁴⁹ Lahko bi celo rekli, da so Indymedia centri nekakšni skupni blogi, saj se vsaka nova dodana vsebina uvrsti na vrh spletne strani (Meikle 2002: 89), torej so vsebine objavljene v obratnem kronološkem redu.

Indymedia se je razvila kot reakcija na specifično situacijo in vsebine so se tudi nadalje vrtele okoli tovrstnih tematik. V kontekstu civilne nepokorščine moramo opozoriti, da v tem primeru tudi doseg ni splošen, saj se okoli tovrstnih medijev oblikujejo tako imenovane *nasprotne javnosti* («counterpublics») kot »eksplicitno artikulirana alternativa širšim javnostim« (Asen 2000: 425). Glede na to, bi bili za namene priznanja in obrazložitve dejanja civilne nepokorščine primernejši kasnejši spletni mediji, na primer Wikinews, Common Times in AlterNet.⁵⁰ Pri njih pa moramo opozoriti, predvsem pri Wikinews, da ne predstavljajo resnično alternativnega medijskega prostora, saj so novice v njih večinoma zgolj kompilacije delov novic iz tradicionalnih množičnih medijev na spletu.⁵¹

6.3.1. MEDNARODNA TRGOVINA Z OROŽJEM

Eden zanimivih primerov civilne nepokorščine, ki jo je omogočil internet, je primer tako imenovane mednarodne trgovine z orožjem, in sicer z RSA enkripcijsko kodo. Tovrstne enkripcijske kode so v Združenih državah Amerike klasificirane kot orožje, saj v primeru posameznikove uporabe onemogočajo nadzor države nad njegovim delovanjem v primerih ogrožanja državne varnosti z organiziranim kriminalom, trgovino z mamili in terorizmom (Thomas 2005: 656). Izvoz te kode (ali kateregakoli enkripcijskega programa) torej po ameriški zakonodaji velja za mednarodno trgovino z orožjem.

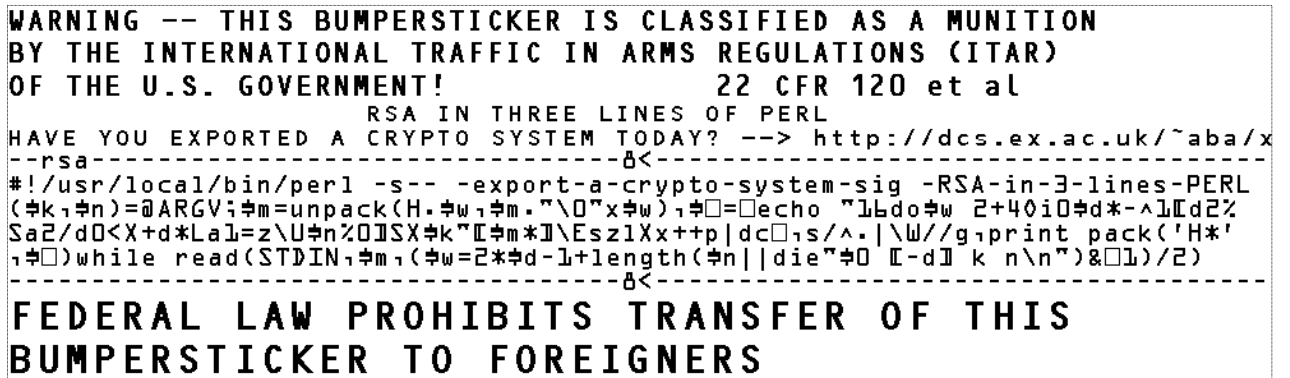
V nasprotju z mnenjem države pa se enkripcija smatra kot »varovalka«, ki ščiti uporabnika interneta pred vdorom v njegovo zasebnost in omogoča svobodno delovanje brez nadzora. To je pomembno za uporabnike po celem svetu, še posebej pa za aktiviste iz držav z represivno oblastjo. V Gvatemali na primer so uporabljali enkripcijo za zavarovanje baz podatkov, v katerih so zbirali primere kršenja človekovih pravic s strani vojske. Enkripcija je rešila življenje pričam kršitev in tudi aktivistom, čeprav so z njeno uporabo tvegali aretacijo. (Crypto can save lives, 1999) Kot odziv na klasifikacijo enkripcijskih kod kot orožje so nekateri posamezniki, večinoma hekerji, začeli RSA kodo prikazovati kadarkoli je to bilo mogoče (Thomas 2005: 656) – na nalepkah na

⁵⁰ Ti spletni mediji so dostopni na spletnih mestih: <http://en.wikinews.org>, <http://www.commontimes.org>, <http://www.alternet.org>.

⁵¹ Ob tem je zanimiva (samo)opredelitev spletnega medija Wikinews na Wikipediji, in sicer da Wikinews poudarja nevtralnost, Indymedia pa ne. (Independent Media Center, 2006)

avtomobilih (glej sliko 6.1.), na majicah, dva sta si kodo celo vtetovirala na roko in na prsi (glej Thomas 2005).

Slika 6.1.: Nalepka za avtomobil z RSA kodo

Vir: http://cd.textfiles.com/hackersencyc/IMAGES/PERL_RSA.GIF, 25.06.2006

Nato so celo vzpostavili spletno mesto za civilno nepokorščino. Na spletnem mestu lahko posameznik s pomočjo obrazca kodo izvozi, pri tem pa ima tudi možnost, da se ga uvrsti na seznam znanih trgovcev z orožjem in celo da se v njegovem imenu pošlje e-pošta predsedniku Združenih držav Amerike.

Slika 6.2.: Posnetek zaslona – del spletnega mesta ITAR Civil Disobedience

Optional Info on Munitions Exporter (this means you):

1. Name:

2. Email Address:

3. How public do you want your protest to be?

Don't tell anyone that I'm an arms trafficker

Add me to the public list of [Known Arms Traffickers](#)

Add me to the list and send [a letter](#) to [the president](#) for me

Along with the name and address you enter, your current host name and IP address are added to the list or the email, if you decide to be that public. email may take 20 seconds or more, but it is worth it, since you get a "thank you note" from the president.

You now have a choice:

Vir: <http://online.offshore.com.ai/arms-trafficker/>, 25.06.2006

Pri tem pa moramo opozoriti, da v tem primeru ne gre zgolj za civilno nepokorščino, kjer internet igra vlogo medija. Gre tudi za civilno nepokorščino, kjer internet smatramo kot prostor, saj spletno mesto samo predstavlja kršitev prepovedi izvoza orožja. Podobna dilema se pojavi pri primeru Dneva za koordinirano civilno nepokorščino («A day of coordinated civil disobedience») 24. februarja 2004, ko je okoli 300 spletnih mest omogočalo prenos zgoščenke, ki naj bi kršila avtorske pravice. (Werde 2004) Vprašanje pa je, ali so v tem primeru avtorske pravice kršili avtorji zgoščenke, spletna mesta ali uporabniki, in tako v katerem svetu je civilna nepokorščina potekala, v virtualnem ali realnem.

6.4. INTERNET KOT PROSTOR ZA CIVILNO NEPOKORŠČINO

Pri obravnavi civilne nepokorščine na internetu kot prostoru smo se morali vrniti nazaj k definiciji, ki velja za »klasično« civilno nepokorščino – v realnem svetu. Ključna razlika, ki se pojavi, je drugačno razumevanje javnega in tudi posledično prepoznavanje državljanskih obveznosti, bolj natančno, pogoja, da akter ne sme bežati pred pravnimi posledicami svojega dejanja.

S tema dvema pogojema akter prevzema odgovornost za svoje dejanje. Prevezemanje odgovornosti za dejanje civilne nepokorščine izkazuje iskrenost dejanja, da torej posameznik⁵² sam verjame, da je njegovo dejanje upravičeno. V realnem svetu pomeni javnost dejanja v tem smislu fizično prisotnost, torej posameznik deluje javno s telesom. V virtualnem svetu pa mora posameznik prevzeti odgovornost na drugačen način. Pogoj prevzemanja odgovornosti je v realnem svetu impliciten javnosti in pogoj, da akter ne sme bežati. V virtualnem svetu pa to ni tako samoumevno, saj sta pogoja vsak za sebe lahko izpolnjena, saj so tudi anonimni akterji lahko razkriti. V primeru interneta tako pridemo do vprašanja identificiranja posameznika, torej do vprašanja anonimnosti, psevdonimov in lastnih imen – imena in priimka. Potrebno je torej določiti, kakšno identificiranje zadostuje, da lahko rečemo, da gre za prevzemanje odgovornosti.

Gary T. Marx prevzemanje odgovornosti šteje med kontekste, v katerih je potrebna določena oblika prepoznavnosti akterja (1999). Prepoznavnosti ne definira

⁵² Od tega mesta naprej uporaba izraza *akter* ni več uporabna, saj lahko pomeni le posameznika ali skupino, pogoji pa se nanašajo na posameznika/-e, kar je pri obravnavi civilne nepokorščine na internetu potrebno eksplicitno izpostaviti.

enolično, zanjo je značilnih več komponent in ravni prepoznavnosti ter se tako lahko prikaže le kot točka na kontinuumu med popolno anonimnostjo in popolno prepoznavnostjo. Različne ravni prepoznavnosti se lahko določijo glede na različne tipe znanja o identiteti:

1. lastno ime – ime ali ime in priimek posameznika;
2. prostorska lokacija – dosegljivost posameznika, torej naslov, telefonska številka, naslov e-pošte itd.;
3. psevdonim, ki je povezan z imenom in/ali lokacijo posameznika, torej psevdonim, ki se tako kot lastno ime, se nanaša na enega specifičnega posameznika;
4. psevdonim, ki ni povezan z imenom in/ali lokacijo posameznika;
5. prepoznavanje osebnih značilnosti posameznika, na primer glede na način obnašanja, stil in vsebino proizvedenih vsebin;
6. socialna kategorizacija – spol, etnična pripadnost, starost, izobrazba itd.;
7. simboli (ne)primernosti – posedovanje določenega znanja, dobrin ali veščin, na primer poznavanje skrivnih gesel. (Marx 1999)

Za prepoznavnost v namen prevzemanja odgovornosti za dejanje civilne nepokorščine je ključno, da se identifikacija nanaša na določenega posameznika. Iz zgornjega opisa tako lahko takoj sprejmemo prvi, drugi in tretji tip znanja o identiteti, torej lastno ime, prostorsko lokacijo in psevdonim, ki je povezan z imenom in/ali lokacijo posameznika. Preostali razkrivajo le določene lastnosti posameznika in tako z njimi lahko identificiramo le določen izsek prebivalstva.

Preostali pogoji, ki izhajajo iz zgornje definicije civilne nepokorščine, so na internetu lahko⁵³ izpolnjeni. Obseg, ki ga zajema pomen nekaterih elementov, se je spremenil zaradi specifičnosti interneta kot prostora. Tako javno kot obče dostopno morda ni tako »obče« kot v primeru uporabe tradicionalnih množičnih medijev, javno v pomenu splošnega ali posebej državnega pomena pa se razširi tudi na globalno raven – na primer pri nepravilnostih, ki so posledica globalizacije.

Naslednja sprememba pa se nanaša na kršenje avtoritarnih norm in na pogoj, da akter ne sme bežati pred pravnimi posledicami svojega dejanja. Veliko norm, ki veljajo

⁵³ Takšna formulacija se nam zdi primerna, saj se je potrebno pri dejanjih civilne nepokorščine na internetu bolj natančno osredotočiti na posamezna dejanja, s pomočjo definicije preverjati vsak primer posebej.

na internetu, se namreč ne da enoznačno (pravno) določiti. Njihove kršitve se je običajno sankcioniralo ali vsaj poskušalo sankcionirati glede na kazensko zakonodajo, ki je bila sprejeta pred pojavom interneta, tudi v primeru, ko je bila primerna zakonodaja na voljo. (Thomas 2000: 207) Mnogo kršitev tudi nikoli ni pravno sankcioniranih in tudi zaradi tega je še bolj pomemben zgornji pogoj za identificiranje posameznika.

Poskusi sankcioniranja v nekaterih primerih celo pripeljejo do uveljavljanja avtoritarnih norm, ki pa niso pravne narave. Takšen primer so tožbe v primeru varovanja avtorskih pravic, kjer je obseg pravic, ki so določene v zakonodaji, mnogo manjši kot si morda sami mislimo. (glej Litman 2003)

V nadaljevanju bomo predstavili dva tipa civilne nepokorščine na internetu. Klasifikacija sledi tistim lastnostim, ki so pomembnejše glede na samo definicijo. Poleg teh dveh tipov se pojavljajo še drugi, ki ji težje umestimo v to klasifikacijo, kot na primer zgornji primer spletnega mesta za mednarodno trgovino z orožjem. Namen tega dela namreč ni predstavitev vseh mogočih načinov, ampak s pomočjo klasifikacije predstaviti reprezentativne primere.

6.4.1. RAZOBLIČENJE SPLETNIH MEST

Pod prvi tip civilne nepokorščine na internetu štejemo dejanja tako imenovanega *razobličenja spletnih mest* («webpage defacement») in dejanja *preusmeritev s spletnih mest* («webpage redirect»). V primeru razobličenja spletnega mesta akter vdre v strežnik in spletno mesto spremeni oziroma razobliči. Pri tem lahko le doda svoje sporočilo k obstoječemu, lahko pa delno ali popolnoma odstrani izvorno vsebino in jo nadomesti s svojo.⁵⁴ (Klang 2004: 77) V mnogih primerih lahko opazimo, da akter na dnu razobličenega spletnega mesta sporoči njegovemu lastniku, da izvorne vsebine ni izbrisal, ampak jo je le preimenoval. Tako lastnik ne izgubi teh informacij in lahko ponovno vzpostavi spletno mesto v prvotnem stanju. Primer razobličenja bomo predstavili v nadaljevanju.

Podobne posledice ima dejanje preusmeritve s spletnega mesta – tudi v tem primeru uporabnik interneta namesto zelenega spletnega mesta vidi, kar akter želi.

⁵⁴ Primeri razobličenih spletnih mest so shranjeni na večjih mestih, naslednje spletno mesto pa jih sproti shranjuje: <http://www.zone-h.org/content/view/76/86/>.

Akter vdre v strežnik in s spremembami na njem povzroči, da uporabnika brskalnik preusmeri z zanj zelenega spletnega mesta. (Denning 2001: 272, 273)

V prvem primeru uporabnik namesto zelenega spletnega mesta običajno vidi le krajše sporočilo (včasih tudi s slikami), ki je proizvedeno samo za to dejanje. V drugem pa je preusmerjen na spletno mesto, proizvodnja katerega s samim dejanjem ni povezana. Tako so bili na primer med protesti ob vrhu Svetovnega ekonomskega foruma septembra 2002 uporabniki interneta, ki so želeli dostopiti do spletnega mesta korporacije Nike, preusmerjeni na spletno mesto aktivistične skupine S11. (Meikle 2002: 163)

Ti dve dejanji sami po sebi še ne izpolnjujeta pogojev, da bi ju lahko označili kot civilna nepokorščina, saj sta (v zgornji definiciji) le taktiki, ki ju uporabljajo tako imenovani hekerji⁵⁵; uporabljajo ju torej posamezniki ali manjše skupine posameznikov, za njiju pa je potrebna visoka raven znanja. Da lahko uporabo teh dveh taktik označimo kot civilno nepokorščino moramo od primera do primera preveriti izpolnjevanje pogojev, ki izhajajo iz definicije civilne nepokorščine. V primeru teh dveh taktik je potrebno preveriti identifikacijo akterja, javnost in namen dejanja.

Hekerji se v veliki večini pri razobličenju spletnih mest identificirajo s psevdonimom. Povezave med psevdonimom in posameznikov v realnem svetu se običajno ne da ugotoviti (Wray), saj so večji zakrivanja svojih sledi, vendar pa se v virtualnem svetu kaže kontinuiteta teh psevdonimov, kar pomeni, da se nanašajo na določenega posameznika. Psevdonim hekerja je nekakšno virtualno lastno ime, po katerem je (po)znan. Razobličenje spletnega mesta kot dejanje civilne nepokorščine je dejanje ter priznanje in obrazložitev obenem. V primeru, da ga akter ne »podpiše«, dejanja ne moremo označiti kot civilno nepokorščino. V dejanju preusmeritve s spletne strani pa je identifikacija potrebna pri priznanju in obrazložitvi, pri čemer se akter mora zanašati na pozornost množičnih medijev, tako tradicionalnih kot novih.

Za izpolnjevanje pogojev pa je potrebno preveriti še vsebino spletnega mesta, ki ga uporabnik vidi namesto zelenega. V njem se izkaže ali je dejanje bilo javno v pomenu splošnega, državnega ali globalnega pomena, ali je nepravilnost javna in ali je namen odprava teh nepravilnosti ali opozarjanje nanje. Pri dejanjih preusmeritve se to

⁵⁵ Pojem hekerji uporabljamo v bolj splošnem pomenu, in sicer jih v tem delu obravnavamo zgolj kot visoko sposobne računalničarje. Ta poenostavljen pomen uporabljamo z namenom čim bolj nevtralne obravnave.

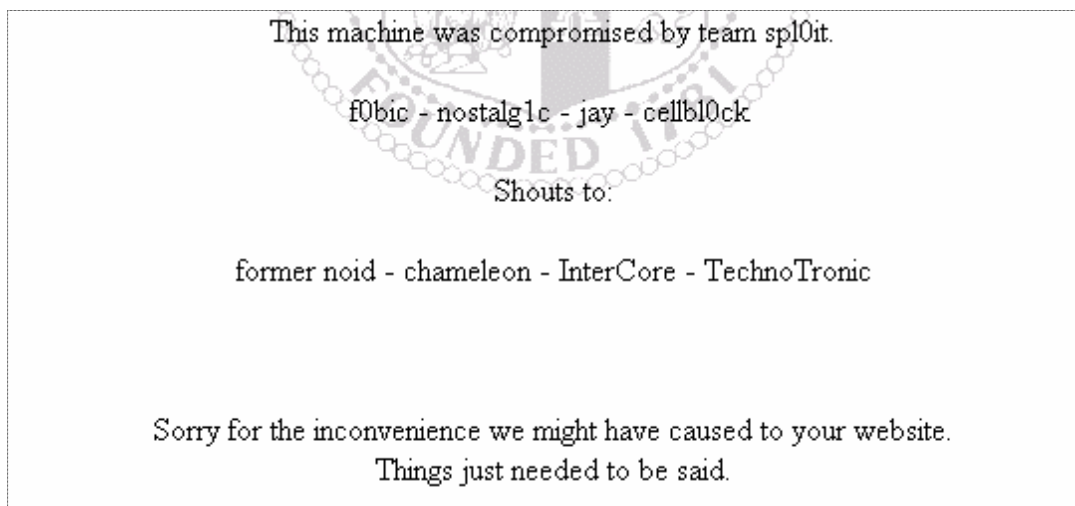
ne zdi tako težavno, pri razobličenju pa je se pojavijo težave, saj bi iz vsebine lahko ocenili le morebitno učinkovitost dejanja. Težko je namreč objektivno preceniti, ali izpolnjuje pogoje ali pa motivacija za dejanje izvira iz radovednosti, dokazovanja svojega znanja drugim ali maščevanja. (Denning 2001: 277)

6.4.1.1. Razobličenje spletnega mesta mestne občine Los Angeles

Ta primer smo si izbrali po daljšem iskanju, saj bi zanj lahko rekli, da izpolnjuje pogoje za oznako dejanja civilne nepokorščine. 28. aprila leta 1999 se je hekerska skupina »team spl0it« z razobličenjem spletnega mesta mestne občine Los Angeles v Združenih državah Amerike odzvala na konflikt na Kosovu⁵⁶ in na tragedijo na srednji šoli Columbine v Združenih državah Amerike.⁵⁷

Akterje tega razobličenja je mogoče identificirati, saj so na dnu poleg imena skupine navedeni njihovi psevdonimi (f0bic, nostalg1c, jay, cellbl0ck). V njihovem primeru lahko še dodamo, da je bila uporaba teh psevdonimov in poimenovanje skupine kontinuirana. Namen dejanja pa je tudi jasen, saj po opravičilu za razobličenje pozivajo uporabnike, naj razmislijo o tem, kar so ravnokar prebrali, in ne pozabijo.

Slika 6.3.: Posnetek zaslona – del razobličenega spletnega mesta

Vir: http://www.2600.com/hacked_pages/1999/04/www.ci.la.ca.us/, 27.06.2006

⁵⁶ Kosovo sicer opišejo kot majhno mesto v gorovju, vendar bi jim to napako lahko »opravičili« glede na njihovo starost, saj so bili v času tega razobličenja še najstniki (glej Hudack 1999).

⁵⁷ Besedilo razobličenja smo dodali kot prilogo na koncu diplomskega dela. Kopija razobličenja je dostopna na spletnem mestu: http://www.2600.com/hacked_pages/1999/04/www.ci.la.ca.us/.

6.4.2. ZAVRNITEV STORITEV

Kot drugi tip civilne nepokorščine štejemo dejanja, ki povzročijo *zavrnitev storitev* (»denial of service«), kar pomeni, da se uporabnikom interneta prepreči ali pa zelo upočasnijo dostop do določenega spletnega servisa ali do določenega spletnega mesta. (Klang 2004: 77) Zavrnitev storitev se doseže s preobremenjevanjem strežnikov, izvede pa se lahko na več načinov. Najprej moramo razlikovati med individualnim in koordiniranim napadom. Pri individualnem napadu heker vdre v večje število osebnih računalnikov (»zombijev«) in jih naenkrat usmeri na spletni servis ali mesto, ki ga želi napasti. Pri koordiniranem napadu pa gre za kolektivno dejanje večje skupine ljudi (lahko tudi več tisoč), ki delujejo vsak na svojem osebni računalniku. V nadaljevanju se bomo osredotočili predvsem na to različico. Pri tem moramo dodati, da ne izključujemo možnosti, da bi individualni napad izpolnjeval pogoje za oznako civilne nepokorščine. V literaturi in v medijih pa so mnogokrat obravnavani zgolj kot zlonamerni in neetični, ker zlorablajo računalnike nedolžnih posameznikov.

Koordiniran napad je mogoče izvesti z dvema taktikama: s tako imenovano *e-pisemsko bombo* (»e-mail bomb«) in *virtualno zasedbo* (»virtual sit-in«). E-pisemsko bombo se proizvede tako, da večja skupina posameznikov pošlje e-pošto na isti e-poštni naslov in tako preobremeni sam naslov in tudi strežnik, na katerem je vzpostavljen. Tak napad se lahko do velike mere celo avtomatizira s pomočjo spletnih obrazcev, kjer je že določen e-poštni naslov in sporočilo. (Meikle 2002: 162) Eden prvih tovrstnih napadov se je zgodil leta 1998, ko je tamilska skupina Internet Black Tigers z e-pošto napadla šrilanška veleposlaništva. Pošiljali so okoli 800 sporočil na dan, napad pa je trajal skoraj dva tedna.⁵⁸ (Denning 2001: 269)

Druga taktika virtualne zasedbe je virtualna verzija ene od klasičnih oblik civilne nepokorščine, pri kateri posamezniki zasedejo vhode pisarn ali stavb in tako onemogočijo vstop vanje. V virtualnem primeru večja skupina ljudi ob istem času obišče določeno spletno mesto in ga v brskalniku osvežuje ter tako s preobremenjevanjem strežnika preprečijo dostop drugim uporabnikom tega mesta.⁵⁹

⁵⁸ Ta napad se smatra kot približek tako imenovanemu »kiberterorizmu« (glej Denning 2001), vendar le zaradi akterjev samih, saj so del teroristične skupine Tamilskih tigrov, ki se bori za neodvisno tamilsko državo na severu Šrilanke.

⁵⁹ Tej taktiki se reče tudi *elektronska civilna nepokorščina* (»electronic civil disobedience«). Tako jo je poimenovala skupina Critical Art Ensemble v svojih delih »Digital Resistance« in »Electronic Civil

(Denning 2001: 264) Leta 1998 je skupina The Electronic Disturbance Theater razvila program »FloodNet«, ki je avtomatiziral osveževanje spletnega mesta na vsakih par sekund, da posameznikom ni bilo potrebno pritisniti ustreznega gumba na brskalniku. (Klang 2004: 78)

V nasprotju z e-pisemsko bombo ta taktika ni tako učinkovita, saj samo osveževanje ne obremenjuje strežnika, saj se osvežuje iz predpomnilnika osebnega računalnika. Tako je za preobremenitev strežnika res potrebno več tisoč ljudi. Tako je v napadu leta 1998 v podporo Zapatistom sodelovalo okoli 10.000 ljudi. Spletno mesto frankfurtske borze, ki je bila med tarčami, pa z napadom ni imelo težav, saj nanjo običajno dostopi okoli šest milijonov ljudi na dan. (Denning 2001: 265) Virtualna zasedba se od e-pisemske bombe v manjši meri razlikuje še pri vprašanju prevzemanju odgovornosti. V obeh primerih so organizatorji napada identificirani vsaj s psevdonimom. Pri najbolj znanih skupinah, zgoraj omenjeni skupini The Electronic Disturbance Theater, ®TMark in The Electrohippies na primer, je lastna imena organizatorjev mogoče najti na internetu. Razlika pa se pojavi pri identifikaciji mobiliziranih, ki sedijo za svojimi osebnimi računalniki. Pri e-pisemski bombi so posamezniki identificirani s psevdonimom, ki je del naslova njihove e-pošte, pri virtualni zasedbi pa identifikacije ni.⁶⁰

Nesporno je, da taktiki z zavrnitvijo storitev kršita avtoritarne norme. Ni pa povsem jasno, ali sta nezakoniti ali ne, saj uporabljata zakonita sredstva (pisanje e-pošte⁶¹ in dostopa do spletnega mesta). Dejanja so torej na individualni ravni zakonita, na kolektivni pa ne, saj omejujejo dostop do spletnih vsebin. Podobni primeri so tudi v realnem svetu, kot na primer v Sloveniji akcija izbrisanih 27. februarja 2006 pred Državnim zborom, ko so prečkali cesto pri prehodu za pešce neprekinjeno eden za drugim in tako ovirali promet. (Gačič 2006)

Ta tip civilne nepokorščine se v veliki meri zanaša na medije. Za zbiranje podpore, mobilizacijo in koordiniranje napada uporabljajo tako tradicionalne množične medije, v katerih tudi vnaprej najavljajo svoj napad, kot tudi seveda internet. Tudi za

Disobedience«, ki sta dostopni na njihovem spletnem mestu (<http://www.critical-art.net/books/index.html>).

⁶⁰ Razlikovati moramo med identifikacijo in izsledljivostjo. V primeru virtualnih zasedb so vsi vpleteni posamezniki izsledljivi, na kar organizatorji napadov tudi opozarjajo.

⁶¹ E-pošto bi lahko smatrali kot nezakonito, če bi jo opredelili kot *nadležno pošto* (»spam«).

priznanje in obrazložitev se morajo zanašati na množične medije, saj v nasprotju s prvim tipom pri zavrnitvi storitev akter seveda ne more dopisati svojega sporočila.⁶² Pri obeh tipih pa lahko opazimo, da je ključ do pozornosti množičnih medijev tarča napada. Večjo pozornost dobijo razobličenja in napadi na spletna mesta prominentnih organizacij in posameznikov. Pomembna je tudi množičnost dejanja, ki je pri virtualnih zasedbah in e-pisemskih bombah odločilna za upočasnitev ali prekinitev dostopa do spletnih mest; pri prvem tipu pa večjo medijsko pozornost dobijo tako imenovana množična razobličenja, kjer akter razobliči večje število spletnih mest na enak način.

Sedaj bomo predstavili primer koordinirane virtualne zasedbe Toywar. Najbolj znani in tudi najbolj opisan primer virtualne zasedbe je sicer serija napadov na spletna mesta mehiškega predsednika, frankfurtske borze in Pentagona leta 1998, ki jo je organizirala skupina The Electronic Disturbance Theater v podporo gibanju Zapatistov, vendar smo se ravno zaradi tega odločili predstaviti ta drugi primer, ki ni prejel tako veliko pozornosti.

6.4.2.1. Toywar

Leta 1999 je bila ustanovljena spletna trgovina z igračami eToys, ki je delovala na spletnem mestu <http://www.eToys.com>. Na podobnem spletnem naslovu (<http://www.etoys.com>) pa je delovala švicarska umetniška skupina etoy. Lastnike spletne trgovine z igračami je motila vsebina spletnega mesta skupine etoy, na katerega so pogosto »zašli« njihovi kupci. Sprva so skupini etoy ponudili več kot 500.000 ameriških dolarjev za nakup imena domene. Umetniki so to ponudbo zavrnili in eToys je proti njim sprožil tožbo, češ da želijo izkoristiti prepoznavanje njihove blagovne znamke in jim prevzeti kupce, kar je bilo neosnovano, saj je skupina etoy spletno mesto vzpostavila tri leta pred ustanovitvijo trgovine igrač in tudi ni tržno usmerjena. (Paul 2003: 208) Skupina etoy je svoje spletno mesto morala umakniti.

Kakor pravi Meikle, si eToys ne bi mogel izbrati slabšega nasprotnika (2002: 168). Skupina je namreč delovala na področju digitalne umetnosti in bila tako povezana z drugimi skupinami na različnih področjih eksperimentalne umetnosti, medijskega aktivizma in aktivizma na internetu. Kmalu se je vzpostavila skupna platforma Toywar, preko katere so koordinirali dejavnosti v realnem in virtualnem svetu. Na spletu so se

⁶² Program FloodNet je imel možnost, da posameznik pusti sporočilo sistemskemu administratorju. (Meikle 2002: 144)

podpisovale peticije, razobličevala spletna mesta, pisali so zaposlenim v podjetju eToys, še posebej programerjem, in jih prepričevali, naj zapustijo svoja delovna mesta, lobirali pri vlagateljih in v borbo v virtualni svet poslali preko 2.000 vojakov.⁶³

Slika 6.4.: Spletni vojaki v Toywar

Vir: <http://www.debalie.nl/viewimage.jsp?imageid=13944>, 27.06.2006

Etoy je skupaj s skupinami The Electronic Disturbance Theater, ®TMark in Fakeshop organiziral virtualno zasedbo spletnega mesta eToys, imenovano *12 dni božiča* («12 days of Christmas» po istoimenski božični pesmi). V času napada je cena delnice podjetja eToys padla za več kot 70 odstotkov. (Meikle 2002: 169) 15. januarja 2000 so se zaradi padca vrednosti delnic, družbenega in medijskega pritiska odpovedali tožbi skupine etoy. (Paul 2003: 208) Vojna se je končala.

6.4.3. NEUVRŠČENI PRIMERI

Poleg omenjenih dveh tipov civilne nepokorščine na internetu se seveda pojavljajo še druga dejanja, ki bi jih v klasifikacijo lahko uvrstili glede na lastnosti akterjev, vendar le kot mejne primere. Predstavili bomo le dva, bolj pogosta in znana primera.

K prvemu tipu bi lahko uvrstili dejanja hekerjev, ki razvijajo programsko opremo, s katero uporabniki interneta v državah z represivno oblastjo lahko neomejeno

⁶³ Arhiv aktivnosti je dostopen na spletnem mestu: <http://www.rtmark.com/legacy/etoymain.html>

dostopajo do interneta, torej obidejo državno cenzuro in nadzor. Za ta dejanja je najbolj znana skupina »The Cult of the Dead Cow«, ki je z razvojem mreže »Peek-a-Booty« omogočila uporabnikom interneta na Kitajskem dostop do strani, ki jih kitajske oblasti drugače cenzurirajo.⁶⁴ (glej Jordan in Taylor 2004: 90-115) Ta primer bi s težavo označili kot dejanje civilne nepokorščine, saj primarni namen ni ozaveščanje, pač pa pomoč uporabnikom interneta.

K drugemu tipu bi lahko uvrstili tako imenovane parodije spletnih mest. Gre za spletna mesta, ki posnemajo spletna mesta organizacij, posameznikov ali podjetij; včasih pa so celo njihova kopija. Spletni naslov parodije spletnega mesta je običajno podoben ali soroden spletnemu naslovu spletnega mesta, ki ga parodira, tako da uporabniki interneta lahko hitro »zaidejo« nanj. Ena redkih znanih parodij spletnih mest, ki je še vedno vzdrževana, je parodija spletnega mesta organizacije Svetovne trgovinske organizacije (<http://www.wto.int> – pravi spletni naslov), ki jo je vzpostavila skupina ®TMark pred vrhom te organizacije v Seattlu leta 1999. Po izgledu sta si spletni mesti zelo podobni, vsebine pa se seveda močno razlikujejo. Skupina ®TMark je tudi zelo taktično izbrala spletni naslov, in sicer <http://www.gatt.org>, saj je Svetovna trgovinska organizacija naslednica Splošnega sporazuma o carinah in trgovanju (General Agreement on Tariffs and Trade). (glej Meikle 2002: 113-129) Ta primer je mejen, saj v ospredju dejanja ni kršenje avtoritativnih norm.⁶⁵ Prej kot nepokorščina je »kulturna sabotaza« (Meikle 2002: 131)

6.5. POMEN INTERNETA ZA CIVILNO NEPOKORŠČINO

Kakor lahko vidimo iz zgornjih dveh tipov, se je civilna nepokorščina le preslikala v virtualni svet. Nove taktike se niso razvile, le stare so se prilagodile razmeram v sodobnem svetu. Aktivisti se morajo po eni strani za informiranje, ozaveščanje in vplivanje vedno bolj prilagajati množičnim medijem, ki so ključni za doseganje javnosti. Po drugi strani pa se je obseg tem aktivizma močno povečal. Nepravičnosti so presegle in pobegnile izven državnih meja, z razvojem množičnih

⁶⁴ Kitajski oblasti je s filtriranjem, represijo in diplomacijo uspelo »satanizirati« internet. Z učinkovitim nadzorom in ustrahovanjem pa je tudi prisilila kitajske uporabnike, da sami cenzurirajo vsebine, ki jih proizvedejo. V času pisanja tega dela je bilo v kitajskih zaporih 62 posameznikov zaradi objav kritičnih vsebin na internetu. (2006 Internet annual report, 2006)

⁶⁵ To dejanje s kopiranjem spletnih mest krši le avtorske pravice in pravice do intelektualne lastnine.

medijev smo informirani o nepravilnostih v drugih državah, globalizacija pa je prinesla povsem nove, predvsem globalne nepravilnosti. Civilna nepokorščina, ki opozarja na te nepravilnosti, pa za množične medije ni več zanimiva, ni več presenetljiva. Izjeme so seveda vrhovi mednarodnih organizacij, kot sta STO in G8, kjer so prisotne elite sveta in kjer bo zaradi preteklih dogodkov grožnja nasilja vedno visela v zraku.

Internet je omogočil aktivistom, da so svoje aktivnosti prilagodili medijskemu sistemu oziroma ga izkoristili v svoje namene. Neobičajni dogodki na internetu in še posebej vse, kar je (ali se zdi) povezano s hekerji, pritegne pozornost medijev. Civilna nepokorščina na internetu pa je tudi veliko bolj dramatična kot tradicionalne oblike. Ker se ne zanaša na fizično prisotnost akterjev, prav nasprotno, ti so lahko razpršeni po celem svetu, lahko dejanje traja mnogo dlje kot v realnem svetu. Kot smo videli v primeru upora skupine etoy, je virtualna zasedba trajala 12 dni. Taki dolgi napadi lahko močno ovirajo delovanje podjetja ali organizacije, še posebej tistih, ki delujejo in poslujejo večinoma s pomočjo interneta in na njem.

Civilna nepokorščina na internetu je tako učinkovita v smislu pridobivanja pozornosti, pozornost pa še ne pomeni obravnave nepravilnosti. Po eni strani je povezava akterjev s hekerji dobrodošla za pridobivanje pozornosti, po drugi strani pa to s seboj prinese namigovanja na kriminal ali terorizem. V povezavi s tem civilna nepokorščina na internetu ni učinkovita v smislu prepričevanja javnosti, je le način pridobivanja pozornosti in je zato pogosto uporabljena le kot dodatek ali uvod v druge aktivnosti. (Wray)

Pomen interneta za civilno nepokorščino torej ni toliko v omogočanju popolnoma novih taktik, omogoča pa civilno nepokorščino, prilagojeno sodobnemu medijskemu sistemu. Za ozaveščanje o globalnih nepravilnostih omogoča tudi povezovanje, mobilizacijo in organizacijo dejanj civilne nepokorščine, ki se jim lahko pridruži vsak ne glede na prostorsko oddaljenost.

6.6. POMEN CIVILNE NEPOKORŠČINE ZA INTERNET

Taktike civilne nepokorščine se sicer niso spremenile, so pa spodbudile upanje, da bodo obudile kritičnost in bolj aktivno spremljanje medijev. (Taylor 2005: 627) So prikaz uporabnikom interneta, da možnosti uporabe interneta še zdaleč niso izkoriščene in jih tako spodbuja, da skrenejo s svoje »internetne rutine«.

Za oba tipa civilne nepokorščine sicer velja kritika, da predstavljata neke vrste cenzuro, saj omejujeta ali celo preprečujeta dostop uporabnikov interneta do vsebin na internetu. V tem kontekstu pride do izraza morda ključna razlika med tipoma civilne nepokorščine, in sicer razlika v akterju. Pri prvem tipu gre za hekerja ali skupino hekerjev, pri drugem pa organizatorji prihajajo iz vrst aktivistov. Pri hekerjih namreč velja načelo, da je na internetu primarna svoboda izražanja, torej da cilj ne upravičuje sredstev, in zato se poslužujejo taktik, ki v najmanjši meri omejujejo dostop do vsebin. Pri tem moramo dodati, da so bili tudi sami deležni kritik preostalih hekerjev, ki se takšnih taktik ne poslužujejo.⁶⁶ Drugi tip pa je v tem kontekstu mnogo bolj sporen, saj ne omejuje dostopa le do izbranega spletnega mesta ali storitve, ampak tudi do drugih, saj obremenjuje strežnik in samo omrežje.

Druga razlika, ki izhaja iz vrste akterja pri dejanjih civilne nepokorščine, je stopnja demokratičnosti dejanja. K virtualnim zasedbam in e-pisemskim bombam se lahko priključi kdorkoli, ki ima dostop do interneta, saj zanje ni potrebna posebna raven znanja. Tako je ta tip civilne nepokorščine odprt za posameznike različnih starosti in za ženske. S tem ne želimo reči, da prvi tip zanje ni odprt, ampak le opozarjamo na dejstvo, da so hekerji večinoma mladi moški. (glej Jordan in Taylor, 2004)

Za refleksijo o pomenu civilne nepokorščine za internet se bomo zato osredotočili na drugi tip. Tehten razlog za to odločitev je tudi dejstvo, da bi le redke primere razobličenj in preusmeritev lahko označili kot dejanja civilne nepokorščine.

Pri drugem tipu civilne nepokorščine se z dejavnostmi pred in po dejanju ter z dejanjem samim oblikuje nasprotna javna sfera. Tako kot v realnem svetu tudi na internetu ni vseobsegajoče, splošne javne sfere. Tudi v virtualnem se je razvila mediatizirana javna sfera oziroma se je nanjo prenesla s pojavom tradicionalnih množičnih medijev na internetu, ob njej pa se je pojavilo mnogo (specializiranih) javnih sfer, ki so se oblikovale okoli forumov in novičarskih skupin. Pri javni sferi, ki se oblikuje okoli dejanja civilne nepokorščine pa ne gre za javno sfero kot alternativo ali dopolnitev javne sfere v realnem svetu, torej ne za javno sfero v okviru misli o elektronski demokraciji kot popravku manka v realnem svetu.

Ta javna sfera se ne veže posebej na delovanje nacionalne države, kar je zanjo do sedaj skoraj implicitno veljalo (Splichal 2005: 167). Pomen narave javnega torej ni v

⁶⁶ V tem kontekstu spomnimo na opisani primer razobličjenja, kjer je bila omogočena povezava na izvorno spletno mesto. Dostop torej ni bil onemogočen, razobličjenje je predstavljalo le šum.

posebej državnem pomenu, kar pa ne pomeni, da je arbitraren. (cf. Pinter 2005: 182-185) Narava javnega je v pomenu posebej splošnega, globalnega pomena. Pri teh dejanjih civilne nepokorščine ne smemo posploševati, da so akterji aktivisti, posebej antiglobalisti; ti so le organizatorji. Tako bi javno lahko hitro označili le kot (radikalno) nasprotovanje mediatizirani javni sferi v realnem in virtualnem svetu.

Civilna nepokorščina na internetu predstavlja moment, v katerem dialoškost, ki jo internet omogoča, preglasi sicer prevladujoče spletne reprezentacije. Dialoškost v virtualnem svetu sicer (dolgoročno) predstavljajo različne specializirane javne sfere. Te same po sebi ne konstituirajo tako imenovane *krepe javne sfere*⁶⁷, saj se med posamezniki v njih ne razvije dovoljšna raven zaupanja in recipročnosti (Hale, Musso in Weave 1999: 105). Nasprotno pa se ta razvije v javni sferi v primeru civilne nepokorščine, in sicer ravno zaradi same narave dejanja. Akterji morajo za svoja dejanja prevzeti odgovornost, se zavezati k dejanju in njegovim posledicam. To velja tudi za čas pred dejanjem, torej v fazi mobilizacije. Akterji se odzovejo na pozive organizatorjev in tako se je že zgodilo, da napad zaradi nasprotovanja posameznikov ni bil izveden.

Ta morda idealiziran moment, ko dialoškost preglasi reprezentacije, pa ne traja dolgo. Lahko bi celo rekli, da dolgoročno civilna nepokorščina na internetu lahko zavira tiste potenciale, ki internet ločujejo od tradicionalnih množičnih medijev. S tem nikakor ne mislimo reči, da bi s tovrstnimi dejavnosti morali prenehati, težava namreč leži drugje. Po eni strani so ti primeri civilne nepokorščine v tradicionalnih množičnih medijih reprezentirani v povezavi s hekerstvom, internetnim kriminalom in terorizmom. Tovrsten diskurz pa omogoča, da se po drugi strani na državni in mednarodni ravni oblikujejo politike, ki kriminalizirajo tovrstna dejanja in v vedno večji meri omejujejo možnosti delovanja na internetu, saj se jih, čeprav se eksplicitno nanašajo le na kriminal in terorizem, tudi uporablja za nadzor, cenzuro in zastraševanje v drugih primerih.⁶⁸

Civilna nepokorščina na internetu ima lahko (in je imela) negativne posledice. Njen pomen pa leži predvsem v obujaju možnosti, ki jih internet ponuja – s prikazom

⁶⁷ Krepka javna sfera je utemeljena na Kantovem načelu publicitete, ki je navdahnilo Habermasovo teorijo javnosti (Splichal 2005: 155) in tudi Rawlsovo zgodnjo teorijo pravičnosti.

⁶⁸ Med prebiranjem literature smo na primer lahko opazili, da mnogo internetnih virov, ki so jih avtorji v svojih delih navajali, preprosto ne obstaja več ali pa se je za dostop do njih potrebno registrirati ali zanje celo plačati.

možnosti politične uporabe interneta, predvsem pa s »kreativno prebuditvijo uporabnikov interneta« (Oblak in Petrič 2005: 187). To pomeni, da njen pomen primarno leži v razvijanju neke vrste komunikativne moči, v samoreferencialnem pozivu javnosti sami, kot jo poudarja Habermas, in ne v možnosti vplivanja na vsakodnevne odločitve oblasti.

7. ZAKLJUČEK

V diplomskem delu smo ugotovili, da je mogoče klasično razumevanje civilne nepokorščine aplicirati tudi na povsem drugačen prostor, in sicer internet. Ta ugotovitev ni le pomembna za takšna dejanja v virtualnem svetu, ampak tudi za druge mogoče pojavne oblike v realnem svetu. Razvili smo definicijo, ki sledi klasičnemu razumevanju civilne nepokorščine, ob tem pa je obsežnejša, torej zajema več takšnih dejanj kot definicije, podane v »zlati dobi« teorij civilne nepokorščine v 60-ih in 70-ih letih prejšnjega stoletja. Z razvijanjem definicije iz teoretskega okvira smo tudi prišli do bolj fleksibilnega razumevanja, kar pomeni, da elementi definicije niso enoznačni, pač pa jih lahko s hkratnim upoštevanjem teoretskega okvira reformuliramo. To smo storili z aplikacijo definicije na internet in tako razrešili vprašanja, ki izhajajo iz (fizične) netelesnosti akterjev v virtualnem svetu.

Civilno nepokorščino smo definirali kot: *»javno dejanje, ki krši avtoritarne norme ob prepoznavanju splošnih državljanskih obveznosti z namenom odprave javnih nepravilnosti ali opozarjanja nanje brez namernega fizičnega nasilja nad drugimi osebami.«*

Menimo, da za razreševanje taksonomičnih vprašanj ta definicija zadostuje; z izpolnjevanjem pogojev civilno nepokorščino tako ločimo od drugih oblik nepokorščine. Bolj toga ne bi bila le nesmiselna, pač pa bi tudi zavajala. Dejstvo je, da nekaterih elementov definicije v praksi ne moremo objektivno oceniti ne na internetu in tudi ne v realnem svetu. Iskrenost dejanja, ki jo akter »dokazuje« z javnostjo in prepoznavanjem splošnih državljanskih obveznosti, lahko preverjamo le skozi reprezentacije dejanja, saj nam misli akterja seveda niso na voljo. Z ostrejšimi pogoji bi tako lahko tvegali, da bi dejansko iskrenost nadomestili z akterjevimi retoričnimi sposobnostmi in sposobnostmi taktiziranja.

V luči prakse na internetu je pomembna tudi razlika med novo minimalno definicijo in definicijo Johna Rawlsa, in sicer razlika v namenu in razumevanju javnih nepravilnosti. Namen civilne nepokorščine ni le v opominjanju javnosti ali oblasti, da se nacionalne politike razhajajo s splošnim pojmovanjem pravičnosti in tako povzročanju njihove odprave. Civilna nepokorščina opozarja tudi na javne nepravilnosti v globalnem pomenu, ki izhajajo iz (za akterja) nerazumnega pojmovanja pravičnosti. Namen pri tem ni takojšnja sprememba politik; gre bolj za dolgoročen »projekt«

ozaveščanja. V tem kontekstu je potrebno tudi drugačno razumevanje učinkovitosti, ki ne leži v množičnosti odziva, ki bi pripeljal do spremembe politik. Za takšna dejanja bi lahko rekli, da so učinkovita že, če se ob njih posameznik zamisli in morda celo premisli glede svojega pojmovanja pravičnosti.

Na vprašanje učinkovitosti zopet naletimo pri razmisleku o prihodnosti civilne nepokorščine na internetu. Do klasifikacije teh dogodkov v virtualnem svetu, ki smo jih opisali v zadnjem delu diplomskega dela (razobličena spletna mesta in zavrnitev storitev), smo prišli induktivno na podlagi primerov s konca 90-ih let prejšnjega stoletja in začetka sedanjega. V zadnjih parih letih pa je takšnih dejanj vedno manj. Opisane taktike se sicer še vedno uporabljajo, vendar ne izpolnjujejo pogojev za poimenovanje *civilna nepokorščina*.

Aktivisti tako na primer uporabljajo taktiko virtualne zasedbe, vendar ne z namenom javnega opozarjanja na nepravilnosti, pač pa predstavljajo le motnjo v delovanju podjetij in institucij, ali kot je dejala skupina Critical Art Ensemble, namen je »zaustavljati hitrost [sic] kapitalistične politične ekonomije« (Critical Art Ensemble, 14). Ta dejanja tudi ne dosežejo širše javnosti, torej niso reprezentirana v množičnih medijih, saj posledice podjetja in institucije hitro odpravijo ter dejanje tudi prikrivajo, saj bi informacija o vdoru ali zasedbi spletnega mesta odvrnilo njihove uporabnike oziroma kupce. Akterji torej taktiko uporabljajo na način, ki je bližje gverilskim taktikam kot civilni nepokorščini.

Iz tega lahko le sklepamo, da je premik povzročila relativna neefektivnost civilne nepokorščine na internetu. Lahko bi rekli, po eni strani, da se je obupavanje nad apatijo splošne javnosti preneslo v virtualni svet. Po drugi strani pa krivde ne smemo »zvaliti« nanjo, saj se sporočilo civilne nepokorščine skozi reprezentacije množičnih medijev »razobličijo« in spremeni dejanje v grožnjo. Množični mediji namreč, še posebej po 11. septembru 2001, vsako tovrstno dejanje izkoristijo, saj omogoča upovedovanje v kontekstu dveh največjih strahov sodobnega sveta – strahu pred tehnologijo in terorizmom.

Civilna nepokorščina na internetu je tako zaradi svoje odvisnosti od množičnih medijev inherentno (relativno) neefektivna, tudi v smislu ozaveščanja. Pomen interneta za civilno nepokorščino leži torej predvsem v rabi interneta kot medija in ne kot prostora. Kot smo obrazložili v šestem poglavju, internet omogoča akterjem informiranje, organizacijo in mobilizacijo za dejanja civilne nepokorščine v realnem svetu.

Tako kot je bila civilna nepokorščina v 60-ih in 70-ih letih ključna za prebuditev javne sfere in do neke mere tudi za demokratizacijo realnega (nacionalnega) prostora, pa pomen civilne nepokorščine na internetu leži v prebuditvi virtualne javne sfere, torej v pomenu, ki ga ima za internet sam. Kot smo opozorili, so tovrstna dejanja pripeljala do zaostrovanja zakonodaje na področju interneta, vendar to ne sme preglasiti pozitivnih sprememb, ki jih povzročajo. Zaostritev zakonodaje je bila neustavljiva, saj povod zanjo leži v samih lastnostih interneta, ki predstavlja prvi javni prostor, ki ga (nacionalne) oblasti ne (z)morejo nadzorovati. Menimo, da civilna nepokorščina pri tem ni igrala odločilne vloge.

Pozitivne spremembe, ki jih povzroča civilna nepokorščina, so predvsem v (sicer kratkotrajnem) oblikovanju krepke javne sfere ter odkrivanju možnosti in spodbujanju h kreativni in kritični uporabi interneta, ki bi posledično lahko pripeljala do revitalizacije krepke virtualne javne sfere kot popravka mediatizirane javne sfere v virtualnem in realnem svetu.

Za konec lahko samo dodamo, da upamo, da zgoraj povedano ni zgolj optimistično, futuristično razmišljanje in da s prevladujočo potrošniško uporabo interneta aktivisti ne postajajo izumirajoča vrsta. Napovedi za prihodnost pa je nemogoče (resno) podati, saj je področje informacijske tehnologije prizorišče najbolj dinamičnega razvoja v sodobnem svetu.

Pričujoče diplomsko delo je tako omejeno na obravnavanje sedanjega stanja na internetu, poleg tega pa smo se morali omejiti pri obravnavi civilne nepokorščine kot take. Tako smo se morali pri obravnavi Rawlsovega razumevanja tega pojma omejiti le na njegovo zgodnjo teorijo pravičnosti, saj je v kasnejšem delu ni več omenjal. Spremembe v njegovi misli pa bi razrešile mnogo vprašanj in zagat, ki so se ob našem delu pojavile. Obravnava njegove kasnejše teorije pa bi bil prevelik zalogaj za to delo, saj bi na njeni podlagi morali skonstruirati popolnoma novo definicijo. Ker pa cilj tega dela ni bil predstavitev Rawlsovega razumevanja civilne nepokorščine, pač pa njen pojav na internetu, obravnava njegove kasnejše misli ni bila smiselna. Če pa bi to predstavljalo cilj tega dela, bi bila zanimiva tudi primerjava med Rawlsovim in Habermasovim razumevanjem tega pojava in tudi vprašanje možnosti postmodernističnega razumevanja civilne nepokorščine.

8. LITERATURA

1. Amdur, Robert (1977) Rawls' Theory of Justice: Domestic and International Perspectives. *World Politics* 29(3), 438-461.
2. Andersen, Alison (2003) Environmental Activism and News Media. V S. Cottle (ur.) *News, Public Relations and Power*, 117-132. London: Sage.
3. Anon. (1999) »Crypto can save lives«. Dostopno na: http://news.zdnet.com/2100-9595_22-513509.html (24.06.2006).
4. Anon. (2006) »Independent Media Center«. Dostopno na: http://en.wikipedia.org/wiki/Independent_Media_Center (25.06.2006).
5. Anon. (2006) »2006 Internet annual report«. Dostopno na: http://www.rsf.org/article.php3?id_article=17177 (30.06.2006).
6. Arendt, Hannah (1965) *On Revolution*. New York: The Wiking Press.
7. Arendt, Hannah (1972) *Crises of the Republic*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc.
8. Arendt, Hannah (1996) *Vita activa*. Ljubljana: Krtina.
9. Arendt, Hannah (2003) *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba.
10. Asen, Robert (2000) Seeking the 'Counter' in Counterpublics. *Communication Theory* 10(4), 424-446.
11. Barthes, Roland (2000) *Mythologies*. London: Vintage.
12. Bay, Christian (1971) Civil Disobedience: Prerequisite for Democracy in Mass Society. V J. G. Murphy (ur.) *Civil Disobedience and Violence*, 73-92. Belmont:

Wadsworth Publishing Company.

13. Bedau, Hugo Adam (1961) On Civil Disobedience. *The Journal of Philosophy* 58(21), 653-665.
14. Bedau, Hugo Adam (1991) Civil Disobedience and Personal Responsibility for Injustice. V H. A. Bedau (ur.) *Civil Disobedience in Focus*, 49-67. London: Routledge.
15. Bose, Nimral Kumar (1996) Non-violence. V N. K. Bose (ur.) *Selections from Gandhi*. Ahemadabad, India: Jitendra T. Desai. Dostopno na: <http://www.mkgandhi.org/nonviolence/Gandhi'sstruggle.htm> (10.1.2006).
16. Buckendorff, Jennifer (2004) »The 'Velvet-Strike' underground«. Dostopno na: http://dir.salon.com/story/tech/feature/2004/05/04/velvet_strike/index.html (25.06.2006).
17. Carter, Alan (1998) In Defence of Radical Disobedience. *Journal of Applied Philosophy* 15(1), 29-47.
18. Cerar, Gregor (2004) »FBI posegel v medijsko neodvisnost«. Dostopno na: <http://www.mladina.si/dnevnik/52899> (24.06.2006).
19. Cerar, Miro (1993) Nekateri pravni in moralni vidiki ugovora vesti. *Zbornik znanstvenih razprav* 53, 31-48.
20. Chong, D. (2001) Political Protest and Civil Disobedience. V J. N. Smelser in B. P. Baltes (ur.) *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*, 11693-11696. Amsterdam: Elsevier.
21. Cohen, Jean L. in Andrew Arato (1992) *Civil Society and Political Theory*. Cambridge (MA.): MIT Press.
22. Colaiaco, James A. (1986) Martin Luther King, Jr. and the Paradox of Nonviolent

- Direct Action. *Phylon* 47(1), 16-28.
23. Critical Art Ensemble (2001) »Digital Resistance: Explorations in Tactical Media«. Dostopno na: <http://www.critical-art.net/books/digital/index.html> (10.12.2005).
24. Denning, Dorothy E. (2001) Activism, Hacktivism, and Cyberterrorism: The Internet as a Tool for Influencing Foreign Policy. V J. Arquilla in D. F. Ronfeldt (ur.) *Networks and Netwars: The Future of Terror, Crime and Militancy*, 239-287. Santa Monica: RAND.
25. Fisk, Milton (1975) History and Reason in Rawls' Moral Theory. V N. Daniels (ur.) *Reading Rawls: Critical Studies on Rawls' 'A Theory of Justice'*, 53-80. Oxford: Basil Blackwell.
26. Freeman, Samuel (2003) Introduction: John Rawls - An Overview. V S. Freeman (ur.) *The Cambridge Companion to Rawls*, 1-61. Cambridge: Cambridge University Press.
27. Gačič, Siniša (2006) »14 let pozneje: S civilno nepokorščino do spoštovanja odločbe ustavnega sodišča«. Dostopno na: http://www.mladina.si/tehdnik/200609/clanek/slo--izbrisani-sinisa_gacic (10.04.2006).
28. Gosling, David (1990) Rawls in the Nonideal World: an Evaluation of the Rawlsian Account of Civil Disobedience. V M. Warner, Roger Crisp (ur.) *Terrorism, Protest and Power*. Aldershot: Edward Elgar Publishing Company Ltd.
29. Greenawalt, Kent (1991) Justifying Nonviolent Disobedience. V H. A. Bedau (ur.) *Civil Disobedience in Focus*, 170-188. London: Routledge.
30. Habermas, Jurgen (1989) Civilna neposlušnost. *Nova revija* VIII.(87/88), 1046-1056.
31. Habermas, Jurgen (1985) Right and Violence - a German Trauma. *Cultural Critique*

- 1, 125-139.
32. Habermas, Jurgen (1998) *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
33. Hague, Barry N. in Brian D. Loader (1999) *Digital Democracy: An Introduction*. V B. N. Hague in B. D. Loader (ur.) *Digital Democracy: Discourse and Decision Making in the Information Age*, 3-22. London: Routledge.
34. Haksar, Vinit (1991) *Civil Disobedience and Non-Cooperation*. V H. A. Bedau (ur.) *Civil Disobedience in Focus*, 144-158. London: Routledge.
35. Hale, Matthew, Juliet Musso in Christopher Weare (1999) *Developing Digital Democracy: Evidence from Californian Municipal Web Pages*. V B. N. Hague in B. D. Loader (ur.) *Digital Democracy: Discourse and Decision Making in the Information Age*, 96-115. London: Routledge.
36. Hare, R.M. (1975) *Rawls' Theory of Justice*. V N. Daniels (ur.) *Reading Rawls: Critical Studies on Rawls' 'A Theory of Justice'*, 81-107. Oxford: Basil Blackwell.
37. Hartley, John (1989) *Understanding News*. London: Routledge.
38. Herr, William A. (1974) *Thoreau: A Civil Disobedient?* *Ethics* 85(1), 87-91.
39. Hudack, Mike (1999) »Member of Spl0it Arrested«. Dostopno na: http://www.nwo.net/osall/News/Old_News/Spl0it_Busted/spl0it_busted.html (25.06.2006).
40. Jamnik, Anton (1998) *Liberalizem in vprašanje etike*. Ljubljana: Nova revija.
41. Jordan, Tim in Paul A. Taylor (2004) *Hactivism and Cyberwars: Rebels with a Cause?* London: Routledge.
42. King, Martin Luther Jr. (1991) *Letter from Birmingham City Jail*. V H. A. Bedau

- (ur.) *Civil Disobedience in Focus*, 68-84. London: Routledge.
43. Klang, Thomas (2004) Civil Disobedience Online. *Journal of Information, Communication and Ethics in Society* 2(2), 75-83.
44. Langman, Lauren (2005) From Virtual Public Spheres to Global Justice: A Critical Theory of Interneted Social Movements. *Sociological Theory* 23(1), 42-74.
45. Lax, Stephen (2000) The Internet and Democracy. V D. Gauntlett (ur.) *Web.studies: Rewiring Media Studies for the Digital Age*, 159-169. New York: Oxford University Press.
46. Litman, Jessica (2003) Ethical disobedience. *Ethics and Information Technology* 5(4), 217-223.
47. Martin, Rex (1970) Civil Disobedience. *Ethics* 80(2), 123-139.
48. Marx, Gary T. (1999) What's in a Name? Some Reflections on the Sociology of Anonymity. *The Information Society* 15(2), 99-112. Dostopno na: <http://web.mit.edu/gtmarx/www/anon.html> (15.06.2006).
49. Meikle, Graham (2002) *Future Active: Media Activism and the Internet*. London: Routledge.
50. Moscovici, Serge (1985) Innovation and Minority Influence. V S. Moscovici, G. Mugny in E. van Avermaet (ur.) *Perspectives on Minority Influence*, 9-51. Cambridge: Cambridge University Press.
51. Murphy, Jeffrie G. (1971) Introduction. V J. G. Murphy (ur.) *Civil Disobedience and Violence*, 1-8. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
52. Nagel, Thomas (1975) Rawls on Justice. V N. Daniels (ur.) *Reading Rawls: Critical Studies on Rawls' 'A Theory of Justice'*, 1-16. Oxford: Basil Blackwell.

53. Oblak, Tanja (2003) *Izzivi e-demokracije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
54. Oblak, Tanja in Gregor Petrič (2005) *Splet kot medij in mediji na spletu*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
55. O'Donnell, Penny (2002) The Media and Civil Disobedience: Journalism, Political Protest and Free Trade. *Journal of Protest and Globalisation* (posebna številka), 29-37. Dostopno na:
<http://www.international.activism.uts.edu.au/conferences/civildis/pdfs/civildisobediencetoday.pdf> (15.06.2006)
56. Pantham, Thomas (1983) Thinking with Mahatma Gandhi: Beyond Liberal Democracy. *Political Theory* 11(2), 165-188.
57. Papacharissi, Zizi (2004) The Virtual Sphere: The Internet as a Public Sphere. V F. Webster (ur.) *The Information Society Reader*, 379-392. London: Routledge.
58. Paul, Christiane (2003) *Digital Art*. London: Thames and Hudson.
59. Pettit, Philip in Chandran Kukathas (1990) *Rawls: A Theory of Justice and its Critics*. Stanford: Stanford University Press.
60. Pinter, Andrej (2005) *Sodobne teorije javne sfere*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
61. Rawls, John (1999) *A Theory of Justice*. Oxford: Oxford University Press.
62. Rawls, John (2003) *Justice as Fairness: A Restatement*. Cambridge, Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
63. Rawls, John (2005) *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
64. Raz, Joseph (1997) *The Authority of Law, Essays on Law and Morality*. New York: Oxford University Press.

65. Sabl, Andrew (2001) Looking Forward to Justice: Rawlsian Civil Disobedience and its Non-Rawlsian Lessons. *The Journal of Political Philosophy* 9(3), 307-330.
66. Scalmer, Sean (2001) From Contestation to Autonomy: The Staging and Framing of Anti-Hanson Contention. *Australian Journal of Politics and History* 47(2), 209-224.
67. Scanlon, T.M. (1975) Rawls' Theory of Justice. V N. Daniels (ur.) *Reading Rawls: Critical Studies on Rawls' 'A Theory of Justice'*, 169-205. Oxford: Basil Blackwell.
68. Singer, Peter (1973) *Democracy and Disobedience*. Oxford: Clarendon Press.
69. Škerlep, Andrej (1997) *Komunikacija v družbi, družba v komunikaciji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
70. Smart, Brian (1991) Defining Civil Disobedience. V H. A. Bedau (ur.) *Civil Disobedience in Focus*, 189-211. London: Routledge.
71. Splichal, Slavko (1997) *Javno mnenje: Teoretski razvoj in spori v 20. stoletju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
72. Splichal, Slavko (2005) *Kultura javnosti*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
73. Storing, Herbert J. (1991) The Case Against Civil Disobedience. V H. A. Bedau (ur.) *Civil Disobedience in Focus*, 85-102. London: Routledge.
74. Škerlep, Andrej (1997) *Komunikacija v družbi, družba v komunikaciji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
75. Taylor, Paul A. (2005) From hackers to hacktivists: Speed bumps on the global superhighway? *New media and society* 7(5), 625-646.
76. Thomas, Douglas (2005) Hacking the body: Code, performance and corporeality. *New media and society* 7(5), 647-662.

77. Thoreau, Henry David (1991) *Civil Disobedience*. V H. A. Bedau (ur.) *Civil Disobedience in Focus*, 28-48. London: Routledge.
78. Werde, Bill (2004) »Defiant Downloads Rise From Underground«. Dostopno na: <http://www.nytimes.com/2004/02/25/arts/music/25REMI.html?ex=1393045200&en=ecc65808f9ca5b86&ei=5007&partner=USERLAND> (25.06.2006).
79. Wozzley, A. D. (1976) *Civil Disobedience and Punishment*. *Ethics* 86(4), 323-331.
80. Wray, Stefan (ni datirano) »Electronic Civil Disobedience and the World Wide Web of Hacktivism«. Dostopno na: <http://switch.sjsu.edu/web/v4n2/stefan> (01.06.2006).
81. Založnik, Pika (2004) Analiza citiranja Johna Rawlsa. *Časopis za kritiko znanosti* 32(217-218), 454-466.
82. Zinn, Howard (1971) A Fallacy on Law and Order: That Civil Disobedience Must Be Absolutely Nonviolent. V J. G. Murphy (ur.) *Civil Disobedience and Violence*, 103-111. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
83. Zinn, Howard (1999) *A People's History of the United States, 1492 - Present*. New York: HarperCollins Publishers.

PRILOGA: Razobličenje spletnega mesta mestne občine Los Angeles

City of Los Angeles Website

[[Original Page](#)] - [[HNN](#)] - [[Attrition](#)]

I'd like to start out by apologizing to the people who came to this website to get some info about the City of Los Angeles and touristic attractions in the city and the whole nine yards. But I had something to say on war and crime, and what better place to put it on then a site of a city that copes with all these problems ?

I'd like to start this page out with a quote:

" Governments Change. The Lies Stay The Same. "

Have you ever wondered how the last couple of weeks changed the world? Have you ever wondered how they changed your own lives? Have you ever wondered how they changed the lives of the people around you? Too much things have been said that shouldn't have been said. Too much things have been done that shouldn't have been done.

A little mountain city known as Kosovo has turned from an unknown place to the center of worldwide media attention. " Hey, this is cool, " the Serbs said " we can take over this city without any resistance, we can invade it and claim it rightfully ours, we can go in without any intervention of other countries. " They were wrong. What started out as an ethnic conflict has developed into a war zone for the world's most powerful nations, showing their military power to each other. Were it only this simple. Were it only a little fire being extinguished by NATO. Unfortunately, the conflict has increased, more troops have been sent out to the area, more people got hurt. Children who lost their parents, parents who lost their children. This is no simple " ethnic conflict " , this is a prelude to a World War. The first World War started out in the Balkan region, when the Prince of Austria-Hungary was shot in Sarajevo. People went like, this is not bad, nothing will happen to us. Well, 3 months later entire Europe turned in to a battlefield of different countries all fighting their own little wars. Don't let this happen to Kosovo, do what you have to do before this happens. It's not worth starting another war over this. The world is already messed up enough. Don't mess it up anymore. YOUR country could be next!!

Then last Tuesday, another little town called Littleton, in Colorado, got the center of media attention. This is just sick. Two teenagers armed with semi-automatic weapons, shotguns, home-made bombs laid siege on Columbine High School, in Littleton. They coldbloodedly " slaughtered " 16 people and wounded several others. Students were shot cause of their religion, their sports, their appearance, their skin color. The question is not what they did, its why they did it, and how they could. Well, the FBI said that they got the plans to make bombs off of the Internet. People'll say, these things shouldn't be on the Internet, they should be banned. Well, the Internet is one of the last places we can express our freedoms, although our freedoms are restricted from time to time. This is not our fault, this is not the fault of the people on the Internet. The parents of those two boys should have had more knowledge of

what their kids are doing. Whose parents that find bombs in their son's room walks away without asking questions, without doing anything to it. The bottom line is, this tragedy could have been avoided. How did these kids get access to semi-automatic weapons, how did they make these bombs, how did they place so many bombs in the school? - All I'm saying now is unfortunately not gonna bring back the people who died, neither is it gonna erase this trauma from the minds of the people who were in the Columbine High School last Tuesday. But maybe it will make your think, maybe it will spark something inside of you, something that will avoid further situations like this.

Don't think it can't happen to you. Because it can, anyplace, anytime, to anyone. It even happens in major cities like Los Angeles, only you don't hear from it, because it is " more " common.
Don't let the glamour and grandeur of L.A. deceive you. The truth is out there, keep searching
!!

This machine was compromised by team spl0it.

f0bic - nostalg1c - jay - cellbl0ck

Shouts to:

former noid - chameleon - InterCore - TechnoTronic

Sorry for the inconvenience we might have caused to your website.
Things just needed to be said.

Click [here](#) to proceed to the original page.
And think about what has been said, don't let it slip by.

**this hack was not elite at all, things just needed to be said
ain't security a bitch**

Vir: http://www.2600.com/hacked_pages/1999/04/www.ci.la.ca.us/, 27.06.2006